

Premonstráti v Plzni

První tři desetiletí života Josefa Františka Smetany

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. III. Josef František Smetana, vlastenec a rebel. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 797–[830].

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405451>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

První tři desetiletí života Josefa Františka Smetany

1. Dětství ve Svinišťanech a Chvalkovicích

František Smetana se narodil 24. března 1801 ve Svinišťanech v domě č. 11.¹ V řadě pramenů (počínaje nekrologem ve Světozoru z roku 1861) je jako datum Smetanova narození uveden 11. březen 1801. Stejně datum je i na jeho hrobu, na pomníku v Plzni i na pamětní desce ve Svinišťanech. I Smetana uváděl toto datum jako den svého narození, v Plzni se 11. března 1851 slavily jeho padesátiny. Podle zápisu v matrice se však Smetana narodil 24. března 1801.

Ve Smetanově pozůstalosti se dochoval jeho křestní list, který vystavil 8. května 1821 Ignác Petzold, děkan v České Skalici. Je na něm uvedeno, že se František Smetana narodil 11. března 1801 ve Svinišťanech č. p. 24, téhož dne byl pokřtěn kaplanem Václavem Tláskalem v českoskalickém farním kostele Nanebevzetí Panny Marie, že jeho otcem je Josef Smetana, panský zahradník, matkou Barbora, manželská dcera zemřelého Karla Killingera, řemenáře z Opočna č. p. 25. Prohlašoval, že Smetanovi rodiče byli řádní manželé katolického vyznání. Uváděl jména Smetanových kmotřů – Josefa Mikeše, mydláře z České Skalice, a Marii, manželskou dceru Ignáce Stumpfa, pukrabího v České Skalici, i jméno zkoušené porodní báby Marie Valentové. Tradované chybné datum Smetanova narození vzniklo nedopatřením, záměnou data narození a čísla domu.

Tento křestní list dvacetiletý František Smetana patrně potřeboval roku 1821 při vstupu do arcibiskupského semináře v Praze a později ho předložil při vstupu do kláštera v Teplé.²

Na chybné datum Smetanova narození upozornil již roku 1861 krátký článek *Ze Svinišťan, 12. března. (Requiem za Smetanu.)* [154] podepsaný P. A. L., v němž je uvedeno:

Nahledl jsem do matriky a našel jsem, že Smetana nikoliv 11. března ..., nýbrž dne 24. března 1801 v nynějším panském dvoře se narodil.

Rodina Josefa Smetany bydlela ve Svinišťanech v zahradním domku, který stál nedaleko malé návsi. Bylo to jednopatrové stavení s doškovou střechou postavené v rozlehlé panské zahradě, v níž se pěstovala zelenina, okrasné květiny a velké množství ovocných stromů (jabloně, třešně, slívy, hrušky a ořechy). Vypěstky se dobře prodávaly v České Skalici, Jaroměři, Náchodě, Trutnovu a dokonce až v Německu. Nevelký dům sloužící k ubytování vrchního

¹ Matrika Česká Skalice NOZ 1794–1853, fol. 6.

² Viz [Ch-14].

panského zahradníka a jeho rodiny byl součástí tzv. panského hospodářského dvora, kde se choval dobytek, ovce, drůbež, kde se ukládala bohatá úroda, kde byly řemeslnické dílny, bydlel správce, šafář, poklasný a jejich rodiny, čeled a chasa.³

Svinišřany byly nevelkou vesnicí, v níž nebyl ani kostel ani triviální škola. Byl zde jeden zájezdni hostinec, malý obchod a velký panský dvůr. Do školy musely děti chodit do čtyři kilometru vzdáleného Třebešova, škola zde stála na návsi proti kostelu. Byla jednopatrová, dřevěná, s doškovou střechou, od roku 1797 měla dvě nevelké třídy a byt učitele. Svinišřanské děti chodily do školy polní cestou přes svinišřanský sad spravovaný zahradníkem Josefem Smetanou. Společně s rodiči docházely na bohoslužby buď do Třebešova, nebo do farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Malé Skalici zvané Skalička.

Do třebešovské školy chodily děti z širokého okolí, vyučovalo se česky, a to pouze základy čtení, psaní, počítání a náboženství. Chlapci se učili též základy hospodaření a děvčata domácí a ruční práce. Školní prostory byly stísněné, pomůcky skrovné, ve dvou třídách se tísnily skoro dvě stovky chlapců a dívek, na starosti je měli učitel a učitelský pomocník. Roku 1868 byla postavena nová školní budova ze starého dřeva ze zrušeného panského seníku, byla však chatrná a nedostačovala počtu dětí, které do ní náležely. Teprve roku 1892 byla postavena trojtřídní cihlová triviální škola.⁴

Malý František Smetana chodil do třebešovské triviální školy denně od roku 1807, doprovázely ho dvě starší sestry, Johanna a Josefa, později zase on doprovázel své mladší sourozence. Elementární vzdělání získal nejprve pod dohledem učitele Jana Kutifla († 1810), pak pod vedením oblíbeného učitele Jana Rudolfa († 1855).⁵ Od prvních dnů povinné školní docházky na sebe upozorňoval svou bystrostí, rychlým chápáním a schopnostmi, snadno se učil. Není divu, že patřil k oblíbeným žákům učitele Rudolfa i třebešovského pana faráře.

Josef Smetana a jeho žena Valburga (někdy označovaná jako Barbora) pečlivě vychovávali svých šest dětí, snažili se je připravit na praktický život,

³ O Svinišřanech a jejich historii viz *Pamětní kniha katastrální obce Svinišřanské založena roku 1900. Svým milým sourodákům z vděčnosti a lásky popisuje rodiště své Josef Kafka, řídící učitel ve Zdětině u Nových Benátek*, kopie knihy je u Dr. Blanky Dvořáčkové, kronikářky obce Svinišřany a profesorky historie na gymnáziu v Náchodě.

⁴ Více viz *Památní kniha obce Třebešova u České Skalice, hejtmanství Novoměstského nad Metují v království Českém. Založena za panování Jeho Veličenstva Nejjasnějšího císaře a krále Františka Josefa I. L. P. 1895*. Kniha je dostupná online na oficiální webové stránce obce Velký Třebešov.

⁵ Viz Smetanova rekapitulace, kterou sepsal ke svým padesátým narozeninám: *Dne 11. března 1851 slavil jsem ... , Zapisník od roku 1847* uložený ve fondu [SJ], dokument č. 5927-83/15, s. 47.

Zapisník má rozměry 18,6 cm × 22,6 cm; tvoří jej 52 číslovaných stran, z nichž některé nejsou popsány. Texty svých úvah, myšlenek a básní Smetana zapisoval drobným nepříliš čitelným písmem, pro české zápisy užíval latinku, pro německé novogotickou kurzívu. Po Smetanově smrti jej vlastnil Hynek Schiebl, po jeho smrti přešel do majetku jeho syna Jaroslava Schiebla a od něho se dostal do *Historického muzea města Plzně* a následně do *Archivu města Plzně*.

vedli je k lásce k přírodě, vlasti a víře. Když bylo Františkovi devět let, jeho otec 22. května 1810 zemřel a na rodinu dolehly existenční problémy.⁶

Vdovy Valburgy a jejich děti se ujal sládek František Smetana (1777–1857), mladší bratr jejího zemřelého manžela, který byl od roku 1808 nájemcem pivovaru v nedalekých Chvalkovicích.⁷ Byl mimořádně schopný, proto byl vrchností uznáván a respektován. Matka Valburga se tedy se šesti dětmi přestěhovala do Chvalkovic.

Malý František s matkou a sourozenci tak našel útočiště a bezpečí v Chvalkovicích u svého strýce, který se musel starat nejen o své děti, ale i o děti svého zesnulého bratra Josefa. Všem poskytl domov, zajistil výchovu a případně vzdělání. Byl pro ně poručníkem, oporou i vzorem.

I z Chvalkovic docházel František do školy v Třebešově, bylo to o něco dál než ze Svinišťan. Po třech letech strýc rozhodl, že se dospívající František bude dále vzdělávat na jeho náklady, neboť měl pro talentovaného Františka pochopení. Některé prameny (Dvořák) uvádějí o Smetanově mládí následující informaci:

... Když otec Smetanův záhy zemřel ..., tu jeho syn, po absolvování 4 tříd obecné školy, nastoupil do praktického života. Praktikoval u vrchnostenského geometra a na cestách s ním poznal značný kus Čech a dostal se až do okolí Prahy. Překonávání neutěšených sociálních poměrů prací, v níž bylo třeba umět aplikovat teoretické poznatky, i putování, jež zčásti plnilo funkci vlastivědnou, mělo na výchovu mladého Smetany nesporně dobrý vliv. Začátky gymnasia studoval Smetana soukromě ... ([Dř], s. 51–52)

Dvořák své tvrzení opíral o Smetanův stručný životopis, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5951-83/39. V něm je rovněž uvedeno:

... Vévodkyně poskytla vdově Smetanové výslužbu, která jí zlehčila vychování dítěte. František Smetana navštěvoval školu triviální v Třebešově, blíže Skalice a 4 třídu slyšel u kaplana Wisnera v Chvalkovicích. Dokonav 4. třídu praktikoval u vrchnostenského měřiče (Ingenier) s kterýmž na vyměřování až do okolí Pražského přišel. Po smrti měřiče nastoupil studie v Kralovem hradci.

2. Studium na gymnáziu v Hradci Králové

S podporou svého strýce nastoupil třináctiletý František Smetana na podzim roku 1814 do první gramatikální třídy latinsko-německého gymnázia v Hradci Králové. Byl zapsán do *Matriky žáků (Matricula) 1807–1837*.⁸ Podle údajů uvedených v matrice řádně studoval od počátku školního roku 1814/1815 do konce školního roku 1818/1819, tj. absolvoval všech pět tříd.⁹

⁶ V komentáři k básni *Památce otce mého* ([Y-107], s. 49–52) Smetana uvedl, že otec zemřel 20. května 1810. V matrice je však datum 22. 5. 1810.

⁷ František Smetana byl otcem Bedřicha Smetany (1824–1884), který se však narodil až o 14 let později.

⁸ Kniha č. 528, fond [GyH].

⁹ Smetanovo studium zachycuje *Matrika žáků (Liber calculorum), 1808–1826*, kniha

Není jasné, jak to přesně bylo se Smetanovým nástupem na hradecké gymnázium, neboť se nepodařilo zjistit, kdy a zda vůbec absolvoval patřičné zkoušky na německé hlavní nebo normální škole, tj. zda mohl nějakým vysvědčením prokázat znalost německého jazyka a základů latiny.¹⁰ V hlavním katalogu pro první pololetí první gramatikální třídy školního roku 1814/1815 je u Smetanova jména poznámka, že první ročník opakuje jako zkoušený privatista, který měl ze zeměpisu a dějepisu nejlepší možné hodnocení (*eminens*), z ostatních předmětů však jen průměrné hodnocení, tj. *jedničku*. V hlavním katalogu za druhé pololetí školního roku 1814/1815 je navíc připojeno, že privatistou byl již roku 1812.

Není vyloučeno, že František neměl požadovaný doklad o zkoušce z hlavní školy potvrzující dobré znalosti němčiny a základů latiny, a proto ho jeho šikovný strýc prohlásil za repetenta (který se takovým dokumentem musel již dříve prokázat). Dobře věděl, že František, když ho ke studiu přijmou, rychle všechno dožene.

Je také možné, že v letech 1812 až 1814 Smetana soukromě studoval němčinu a latinu, aby se připravil ke studiu na gymnáziu. Snad to bylo ve Chvalkovicích nebo v České Skalici, snad byl někde „na zkušené“.

V zápisu dochovaném v *Protokolech konferenčních porad 1818–1832*,¹¹ který byl pořízen 11. května 1818, bylo uvedeno, že převládající čeština jako mateřský jazyk žáků první a druhé gramatikální třídy brání jejich pokrokům v latině. Proto se žákům zakazovalo ve škole mluvit česky a za opakované porušení tohoto zákazu jim byl udělován trest.

Smetana, který pocházel z ryze českého prostředí, přišel na gymnázium s nedokonalou znalostí němčiny. V prvním ročníku s němčinou nejprve těžce bojoval, od druhého pololetí se však jeho prospěch výrazně zlepšil, byl hodnocen ve všech předmětech nejlepší možnou známkou *eminens*. Od druhého ročníku patřil mezi nejlepší ve třídě, nejprve mezi tři nej přednější (*vorzüglichste*) a prvního postupujícího (*accedens*), pak již byl jednoznačně premiantem třídy. Opakovaně byl vyznamenáván a chválen,¹² oceňovány byly jeho výborné mravy, obrovská píle, vynikající prospěch a pokroky v učení a vědění. Jeho jméno bylo opakovaně čteno v poradách, chválen byl i veřejně na slavnostním ukončení školního roku.

Do protokolu z konferenční rady bylo 4. února 1819 zaznamenáno, že profesorský sbor musel přikročit k potrestání studentů za noční řádění a zakázané

č. 530, *Hlavní katalogy školy z let 1814/1815 až 1818/1819*, kartony č. 14 a 15, a tištěné výroční zprávy *Juventus Gymnasii Reginaehradecensis e moribus et progressu in litteris censa exeunte anno scholastico*, MDCCCXV až MDCCCXIX, karta č. 1, Výroční zprávy 1792–1865, vše ve fondu [GyH].

¹⁰ Emil Felix uvádí, že se Smetana učil soukromě doma a připravoval se na gymnaziální studium. Viz [Fe5], s. 44.

¹¹ Kniha č. 7, fond [GyH].

¹² Viz *Protokoly konferenčních porad 1818–1832*, kniha č. 7, fond [GyH], kde je 30. 7. 1818 Smetana uveden mezi vynikajícími žáky první humanitní třídy, 8. 12. 1818 mezi nejlepšími žáky druhé humanitní třídy, opětovně je jeho jméno uvedeno na poradě 2. 5. 1819.

hry. Došlo k tomu snad v rámci nepovoleného masopustního veselí. Řadě studentů byly sníženy známky z chování, někteří dostali důtky, napomenutí či několikadenní tresty domácího vězení. Smetana, který se veselí rovněž účastnil, byl jako výjimečně talentovaný žák omilostněn a dostal jen tři dny domácího vězení bez snížení známky z mravů. Nehodilo se totiž, aby premiant třídy, ve všech předmětech hodnocený známkou *eminens* měl snížené hodnocení z mravů. Moudří členové profesorského sboru si uměli poradit. Doplňme pro zajímavost, že Smetana byl roku 1818 a 1819 zapsán do *Zlaté knihy* jako nejlepší žák první, resp. druhé humanitní třídy.¹³

Po celou dobu studia byl František Smetana veden jako sirotek ze Svinišťan, jehož poručníkem je František Smetana, sládek ve Chvalkovicích. Ten se o svého synovce vzorně staral, dopřál mu kvalitní vzdělání, které sám neměl.

Smetanovým spolužákem a blízkým přítelem na gymnáziu byl František Škroup (1801–1862), který sice patřil k průměrným žákům, ale již během studií začal ukazovat svůj mimořádný hudební talent. Byl synem učitele a hudebníka Dominika Josefa Škroupa (1766–1830) z Osic u Hradce Králové. Od osmi let hrál na flétnu a veřejně vystupoval. V letech 1812 až 1813 byl vokalistou ve sboru kapucínů na pražské Loretě a ve sboru v Týnském chrámu. Současně se učil němčinu a latinu, aby mohl zahájit gymnaziální studia. V letech 1814 až 1819 absolvoval hradecké gymnázium, v letech 1819 až 1822 studoval na Filozofické fakultě v Praze a roku 1822 zahájil studia práv, které však nedokončil, neboť zvítězily jeho hudební zájmy. Živil se zpěvem, jako školený zpěvák (baryton) vypomáhal ve sboru *Stavovského divadla*. Přátelil se s českými divadelníky a spisovateli. Roku 1823 založil první český operní soubor a intenzivně se věnoval ochotnickému divadlu. Roku 1827 byl jmenován druhým kapelníkem *Stavovského divadla*, o deset let později se stal prvním kapelníkem. Byl uznávaným dirigentem, skládal písně, přede hry a scénickou hudbu. V letech 1836 až 1845 působil jako varhaník a regenschori pěveckého souboru reformované pražské židovské kongregace sídlící v budově staré školy. Roku 1857 byl propuštěn ze *Stavovského divadla* pro neshody s jeho vedením. V letech 1857 až 1859 vedl vlastní pěveckou školu. V Praze jako dirigent ovlivňoval výběr uváděných oper, byl uznávaným pěvcem a autorem her a oper. Kromě oper *Dráteník* (1825), *Oldřich a Božena* (1828) a *Libušin sňatek* (1835, druhá verze 1850) ho proslavila hra *Fidlovačka* (1834), v níž poprvé zazněla na divadle Škroupova a Tylova píseň *Kde domov můj*. Škroup byl též redaktorem sbírky vlasteneckých písní *Wěnc ze zpěwů vlastenských uwitý a obětowaný djwkám vlastenským*,¹⁴ která obsahovala písně a árie vybrané od různých českých i zahraničních autorů.¹⁵ Roku 1860 získal místo dirigenta prestižní opery v Rotterdamu.

¹³ *Zlatá kniha 1794–1844 Caes. Reg. Gymnasium. Reginae-Hradecense*, kniha č. 545, fond [GyH]. Mohutná kniha vázaná v bílé kůži a opatřená zlatým nápisem nebyla až do roku 1818 řádně vedena. Zápisy byly neúplné, případně byly psány na volných vsunutých papírech. Pečlivé zápisy začínají až roku 1818.

¹⁴ J. Fetterlová, Praha, 1. svazek 1835, 95 stran, 2. svazek 1836, 96 stran, 3. svazek 1837, 95 stran, 4. svazek 1838, 95 stran, 5. svazek 1839, 95 stran.

¹⁵ O Škroupově životě viz např. [Pc].

Připomeňme, že Smetana studoval na slavném a kvalitním gymnáziu, jehož tradice sahala až do poloviny 14. století. V letech 1350 až 1420 to byla katolická latinská škola, v letech 1420 až 1625 oblíbená husitská partikulární latinská škola a v letech 1636 až 1773 jezuitská kolej.¹⁶ Od roku 1773 bylo hradecké gymnázium státní školou s německým vyučovacím jazykem a důrazem na výuku latiny a řečtiny, od roku 1777 byla škola pětiletá, která přijímala ke studiu chlapce od 10 let. Museli prokázat znalost němčiny a základů latiny na úrovni normální nebo hlavní školy.

Zrušení jezuitského řádu roku 1773 způsobilo problémy řadě nemajetných studentů, neboť byl uzavřen konvikt, který poskytoval ubytování a stravování chudým studentům za práci pro řád, kostel apod. Mnozí se tak dostali do finančních problémů a nemohli dostudovat. Pro rodiny bylo totiž jednodušší a daleko levnější dát je do učení na vhodné řemeslo.

Od roku 1781 mohli sedláci bez souhlasu panstva posílat své děti na studia, o studium zvláště nadaných chlapců často pečovala a finance poskytovala sama vrchnost. To způsobilo, že na konci 18. a v první třetině 19. století výrazně narostl počet žáků v nižších třídách gymnázií.

Hradecké gymnázium mívalo v době Smetanova studia až devadesát žáků v první i druhé gramatické třídě, ve vyšších třídách pak kolem padesáti. Často muselo přistupovat k odmítání malých vesnických chlapců. V nižších třídách někdy chlapci při výuce stáli, neboť nebyl dostatek místa pro lavice. Situaci vystihují následující slova:

... Patent Josefův otvíral sice selským synům volný přístup na studia, a přece jen se na ně nehrnuli. Ti, kdo chtěli vstoupit na gymnasium, musili prokázat, že dovedou nejen latinsky číst, nýbrž že znají již základy gramatiky jazyka latinského (skloňovat, časovat, zájmena atd.). A kdo mohl zasvětit venkovského hochu do počátků latinského jazyka? Nejspíše místní farář. Ale tehdy byl nedostatek duchovenstva a fary byly od sebe často hodně vzdálené. Učitelé i žáci museli tu vynakládat mnoho trpělivosti i času. Na venkově nebylo vůbec školených učitelů. Nebylo snad ani možno, aby učitelé=kněží učili bez sebe menší odměny, a na venkově byla o peníze bída. Učení vyžadovalo dost času a sedláci potřebovali synů=školáků k práci doma, na poli, louce i jinde. A leckde znemožňovalo nebo aspoň znesnadňovalo připravovat se na katolické faře k studiu. Pravda, toleranční patent dovoľoval, aby se poddaní vraceli k víře, kterou musili dosud zapírat. Nekatoličtí rodiče se však obávali, aby synové jejich nebyli na katolických farách odváděni od víry svých otců ...

Vstup hochů venkovských na gymnasia dál se proto jen ojedinele. Býval to vzácný případ, když některý synek našeho venkova se odvážil jít na studie. Venkovští lidé viděli v tom panské choutky, pýchu, vypínavost, zpronevěru stavu. Nebylo o mnoho lépe, když r. 1818 byly požadavky znalosti jazyka latinského při vstupu do gymnasia sníženy. Ale nevalila tu jen znalost latiny, nýbrž i němčiny, kterou se musil každý nastávající student prokázati. To znamenalo jít „na

¹⁶ O historii hradecké školy viz např. [Dš], [Hrk], [Sim1] a [Peš3].

handl“. Všecky tyto momenty musil sedlák dobře uvážit a požadavkům těm vyhovět, rozhodl-li se učinit ze syna „pána“. Byla to cesta nejistá, pokus takový nezaručoval, že podnikatel dojde svého cíle. Bylo třeba odhodlat se i k finančním nákladům, a poměry hospodářské byly tehdy tak neutěšené. ([Peš3], s. 58–59)

František Smetana musel po příchodu do Hradce Králové bojovat s němčinou. Dostal se do vyspělého poněmčeného posádkového města, ve kterém kvetl kulturní život a kde se o slovo začala intenzivně hlásit česká hudba, divadlo, literatura a dokonce výuka českého jazyka. Talentovaný chlapec atmosféru města dobře vnímal.

Svá gymnaziální studia zahájil Smetana v době, kdy bylo gymnázium ještě pětitřídní a kdy výuku vedli tzv. odborní profesori. Matematiku a přírodovědu, resp. zeměpis a dějepis vyučovali dva odborní profesori, ostatní se specializovali na výuku klasických jazyků v nižších nebo vyšších třídách. Jeden třídní profesor vedl svou třídu v *gramatikálních* třídách, tj. od prvního do třetího ročníku, v *humanitních* třídách působili dva profesori, jeden užil latinu a řečtinu v první, druhý ve druhé humanitní třídě. Hradecké gymnázium používalo pro jednotlivé třídy názvy *parva, principia, gramatica, poetica* a *rétorika*. Od školního roku 1818/1819 bylo hradecké gymnázium přeměněno na šestitřídní, po *gramatice* přibyla ještě čtvrtá gramatikální třída zvaná *syntax*. Do ní byli zařazeni slabší žáci po ukončení třetí gramatikální třídy, lepší postoupili přímo do první humanitní třídy, která měla v tomto roce jen 19 žáků. Od školního roku 1819/1820 bylo již v Hradci Králové šest řádných gymnaziálních tříd. Smetany se prodloužení školní docházky nedotklo.

Zajímavé je uvést počet žáků v jednotlivých třídách, které Smetana navštěvoval: 84, 73, 68, 58 a 54. Uvedené údaje odpovídají obecné situaci – zhruba třetina studentů nebyla schopna náročnou a nákladnou školu dokončit.

Žáci měli týdně 18 vyučovacích hodin (náboženství 2, latina 9, matematika 2, zeměpis a dějepis 3, přírodopis a fyzika 2 v první a druhé třídě a řečtina 2 ve třetí až páté třídě). V prvních dvou třídách probíhala výuka německy, od třetí třídy latinsky. Hlavní slovo měl třídní učitel vyučující obvykle latinu nebo řečtinu. Učitelé museli užívat předepsané učebnice, učební pomůcky i výukové metody, žáci se denně účastnili mše svaté a šestkrát ročně měli předepsanou zpověď. Výuka probíhala denně, volný den byl ve čtvrtek a v neděli, v úterý bývalo volné odpoledne, které měli slabší žáci využívat ke studiu. Ze všech předmětů se konaly ústní nebo písemné měsíční zkoušky, kterých se účastnil prefekt školy. Výroční semestrální zkoušky skládali jen stipendisté a premianti; znalosti žáků byly totiž předváděny veřejně. Vzhledem k počtu žáků byli veřejnému přezkušování podrobováni jen žáci, kteří měli vysvědčení tzv. první třídy (tedy hodnocení *eminens*). Od konce prvního ročníku Smetana patřil k premiantům, a tudíž byl na konci každého pololetí veřejně přezkušován, hodnocen a chválen.

Zdůrazněme, že v době Smetanova studia působilo na hradeckém gymnáziu hodně světských ženatých profesorů, několik světských kněží, jen prefekt byl

členem řádu. Smetana měl možnost poznat poměrně široké spektrum pedagogů. V Hradci Králové již tehdy minula doba působení jezuitů i exjezuitů.¹⁷

Zásadní vliv na Františka Smetanu měli v době jeho dospívání jeho gymnaziální profesori. V letech 1813 až 1849 byl prefektem školy Bedřich Sokol, Čech, kanovník premonstrátského řádu příslušný do starobylého kláštera Želiv. Před příchodem do Hradce Králové působil v Německém (Havlíčkově) Brodě, kde byl od roku 1804 profesorem první a druhé gramatikální třídy, od roku 1811 profesorem třetí gramatikální třídy a profesorem řečtiny a od roku 1812 profesorem v humanitních třídách. Dne 3. ledna 1814 složil v Hradci Králové přísahu a ujal se vedení školy. Ve škole nevyučoval, jak bylo v té době zvykem. V případě nemoci, odchodu nebo přeložení některého učitele se však ujal suplování řečtiny, latiny nebo náboženství. Byl prý trošku úzkostný a opatrný, ale velmi schopný úředník, který školu dobře řídil. Sice byl příznivcem obrozeneckých snah, nechtěl však popuzovat hradecké důstojníky a úředníky německé národnosti. Snažil se proto, aby škola nebyla příliš zatahována do politického dění a kulturního kvasu. Roku 1847 byl vyznamenán *Zlatým záslužným penízem* a o dva roky později penzionován.¹⁸

Během studia vyučoval Smetanu náboženství nejprve prefekt Sokol, suploval totiž od podzimu 1814 výuku za katechetu Ignáce Spolnwindy, který odešel na faru v Pouchově. V roce 1815 ho vystřídal katecheta Josef Herrmann (Hermann) z Adršpachu, který v Hradci Králové učil do roku 1818, kdy byl ustanoven farářem v Teplíciích u Police nad Metují. V hodnocení vypracovaném prefektem 12. června 1815 nalezneme o katechetovi Herrmannovi tato slova: *24 let, kněz, talent učený a prozíravý, píle velmi dobrá, didaktické schopnosti přízpusobené věku a původu žáků, mravy výborné, práce s žáky příjemná a přitom hluboká, mravy a pokroky žáků převážně velmi dobré, výborné znalosti náboženství a teologie.* Od druhého pololetí roku 1818/1819 do roku 1828/1829 vyučoval náboženství Antonín Stránský pocházející ze Rtně v Podkrkonoší, který byl původně katechetou hradecké německé hlavní školy. Roku 1829 byl jmenován profesorem pastorální teologie na hradeckém biskupském semináři. V prefektově hodnocení z 19. června 1819 jsou u katechety Stránského uvedena tato slova: *26 let, světský kněz, talent výtečný, píle ustavičná, didaktické schopnosti přiměřené mládeži, mravy hodné kněze a profesora náboženství, práce s žáky mírná, ale důkladná, pro krátkost času nelze hodnotit pokroky žactva, proti jejich mravům nelze nic namítat, znalosti náboženství i teologie odpovídající, dobře znalý latiny i řečtiny.*

Latinu v nižších třídách učil Smetanu František Wihan, ženatý světský profesor a senior sboru, který byl v letech 1787/1788 až 1821/1822 profesorem

¹⁷ O historii hradeckého gymnázia viz např. [Mej], [Dš], [Hrk], [Hru], [Sim1], [Sim2], [Sim3] a [Peš3].

¹⁸ Více viz [Rč], o Sokolovi na s. 10 a 12. Viz též Lumír 9(1859), č. 18 z 5. 5., s. 429, kde je krátká zmínka o tom, že Bedřich Sokol bude v Želivi slavit „své druhotiny“, tj. padesáté výročí vysvěcení na kněze. Viz též *Kvalifikační listiny profesorů 1787–1846*, karton č. 65, fond [GyH].

gramatikálních tříd. Pokud bylo potřeba, vyučoval též řečtinu. Pocházel z Prkenného Dolu, byl výrazným propagátorem české kultury. V prefektově hodnocení z 6. ledna 1814 je Wihanovo pedagogické působení popsáno takto: *53 let, ženatý, talent velmi dobrý, píle přiměřená k vzdělávání žáků, didaktické schopnosti rozněčující, mravy upřímné, práce s žáky vynikající, přísný, ale spravedlivý, píle a mravy žáků: pro různost žáků píle různá, pokroky také různé, mravy ale řádné.* Prefekt též zdůrazňoval Wihanovu vynikající znalost latiny, řečtiny a jeho zájem o historii.

Matematiku a přírodní vědy Smetanu učil po celou dobu jeho studia Ferdinand Tausch, který byl českého původu, pocházel z Jirkova. Byl ženatým světským profesorem, který v Hradci Králové přednášel od roku 1810/1811 do roku 1829/1830. Na gymnázium přišel jako talentovaný suplent po krátkém působení na místě adjunkta chemie na pražské technice. Pro školní rok 1811/1812 byl povolán do Jindřichova Hradce, kde bylo nutno zajistit výuku matematiky. Tausch byl oblíbeným učitelem, přestože učil neoblíbenou a obávanou matematiku. V prefektově hodnocení z 6. ledna 1814 je Tauschův pedagogický přístup popsán takto: *29 let, ženatý, talent vynikající, píle hodná veškeré chvály, didaktické schopnosti vybrané, mravy velmi řádné, práce s žáky velmi milá a velmi lidská, žáci vykazují pokroky v obou předmětech.* Vyzdvíženy jsou také Tauschovy hluboké znalosti matematiky a fyziky a výborná znalost latiny a francouzštiny.

Zeměpis a dějepis vyučoval v letech 1807/1808 až 1815/1816 na hradeckém gymnáziu Josef Teindl z Kašperských Hor. Ve studentech probouzel lásku k historii a k vlasti. Roku 1816 se z neznámých důvodů vzdal profesorského místa. V prefektově popisu Teindlovy pedagogické práce z 6. ledna 1814 jsou tato slova: *30 let, ženatý, JUC., talent – velmi pevná paměť, píle slabá, pedagogické schopnosti neobyčejné, mravy neporušené, práce s žáky snadná a lidská, žáci prospívají v obou předmětech, znalosti: jurisprudence, v historii a zeměpise velmi zběhlý.* Od školního roku 1816/1817 převzal výuku zeměpisu a dějepisu světský kněz Václav Žďárský, který přednášel v Hradci Králové až do smrti roku 1829. Prefekt jeho výuku 1. června 1817 hodnotil takto: *36 let, světský kněz, talent neobyčejný, píle odpovídá předpisům, didaktické schopnosti přiměřené oběma předmětům, mravy výborné, práce se žáky rozumná a rozvážná, mravy žactva chvályhodné.* Zdůrazněna byla jeho vynikající znalost latiny a řečtiny. V hodnocení z 19. června 1818 jsou vyzdvíženy i hluboké znalosti matematiky a chválen pokrok, jehož žáci dosáhli ve studiu zeměpisu a dějepisu.

Od třetí gramatikální třídy vyučoval tzv. stylistiku klasických jazyků Kajetán Hübner, ženatý světský profesor, který pracoval v Hradci Králové od roku 1793/1794 do roku 1817/1818 nejprve jako profesor gramatikálních tříd, pak jako profesor stylistiky, latiny a řečtiny. Od školního roku 1818/1819 pak vyučoval na *Akademickém gymnáziu* v Praze. V prefektově hodnocení z 6. ledna 1814 jsou Hübnerovy kvality popsány těmito slovy: *Čech z Janova nad Nisou, 43 let, ženatý, JUC., talent pronikavý a plný života, píle ostatním příkladná, di-*

daktické schopnosti velmi dobré, mravy neporušené, práce s žáky jako otcovská, žáci rádných mravů v latině a řečtině prospívají, znalosti: jurisprudence, římské starožitnosti, klasičtí autoři, řečtinu má jako koníček. V některých letech klasickou stylistiku vyučoval Josef Schön, český světský kněz z Josefova, který do roku 1812 přednášel na piaristických školách v nižších třídách ve Strážnici a Mikulově. V prefektově hodnocení z 6. ledna 1814 je Schön charakterizován takto: 26 let, kněz, talent velmi dobrý ve všech ohledech, píle stálá, učitelské schopnosti náležitě, mravy laskavé a veselé, práce s žáky velmi snadná, prospěch a píle žáků: v první humanitní třídě dobré mravy a píle, ve druhé humanitní třídě doporučeníhodná, znalosti: řečtina, francouzština, italština, znalý též dějepisu a zeměpisu. V roce 1813 Schön obdržel pochvalný dekret c. k. českého zemského presidia za své působení na hradeckém gymnáziu. V Hradci Králové setrval do roku 1826, kdy byl povolán do Písku.¹⁹

Český jazyk si v době gymnaziálního studia Smetana patrně zdokonaloval pouze četbou. České knížky četl již doma, byť měl ve Sviništaněch, Třebešově a Chvalkovicích jen omezený výběr knih. Veškerý volný čas prý doma i později v Hradci Králové trávil čtením.²⁰ V době Smetanova studia na hradeckém gymnáziu byla podle prefektových zpráv většina profesorského sboru českého původu, přesto se nenašel nikdo, kdo by chtěl a byl schopen učit nepovinný český jazyk a literaturu. Situace zde byla jiná než v Litoměřicích, Plzni či v Jičíně. Smetana tak patrně neměl možnost rozšiřovat své znalosti mateřského jazyka. Nepodařilo se dohledat žádnou informaci o tom, že by se v této době v češtině vzdělával.

Jaromír Dvořák v práci *J. F. Smetana jako vychovatelská osobnost* [Dř] dovozuje na základě Smetanovy poznámky připsané k básni *Památce Václava Klimenta Klicpery*, že Smetana navštěvoval Klicperovy mimořádné přednášky českého jazyka. Nelze to zcela vyloučit, byť katalogy hradeckého gymnázia tuto informaci nepotvrzují. Zdůrazněme, že Smetana mohl přednášky navštěvovat nejvýše jeden měsíc, neboť jen takovouto dobu se Smetana s Klicperou na gymnáziu potkávali. O nějakém výrazném ovlivnění Smetany Klicperou v té době asi nelze hovořit.

3. Hradečtí obrozenci a jejich vliv na Smetanu

Hradec Králové byl od počátku 19. století výrazným centrem českého národního života a obrozeneckých snah. Smetana jistě dobře vnímal snahy hradeckých patriotů a vlastenců, jejich úspěchy i prohry, jejich pokusy o zlepšení postavení české kultury, o výchovu a osvětu.

Na počátku 19. století působil v Hradci Králové Josef Miloslav Rautenkranc (1776–1817), rodilý Hradečan, kaplan, spisovatel a propagátor českého jazyka.

¹⁹ Prefektova hodnocení jednotlivých profesorů viz *Kvalifikační listiny profesorů 1787–1846*, karton č. 65, fond [GyH]. Texty v kvalifikačním hodnocení jsou psány německy.

²⁰ Viz [Dř], s. 52.

V Hradci absolvoval hlavní německou školu a latinsko-německé gymnázium, kde se projevoval jako výborný žák, skvělý zpěvák a hudebník. Patrně již za studií byl okouzlen rodícím se obrozením, pokoušel se o první české básně. Během univerzitních studií v Praze se stýkal s V. M. Krameriem, V. Thámem, A. J. Puchmajerem a Š. Hněvkovským, s nimiž ho pojilo společné studium, přátelství a zájem o český jazyk. Obdivoval Josefa Dobrovského. Na univerzitě ho zaujaly především přednášky z českého jazyka (František Martin Pelcl) a z matematiky (Stanislav Vydra). Měl zájem o moderní jazyky, naučil se polsky, rusky, francouzsky, německy, anglicky a italsky. Roku 1798 byl vysvěcen na kněze a zahájil pastorační práci, kterou však ztěžovala jeho vleklá choroba.

Po studiích se Rautenkranc vrátil do Hradce Králové a začal usilovat o to, aby mohl vyučovat v hradeckém biskupském semináři český jazyk a literaturu. S podporou hradeckého biskupa Maria Tadeáše hraběte z Trauttmansdorffu²¹ získal roku 1802 povolení, aby v semináři otevřel neplacenou nepovinnou výuku češtiny. Zahájil ji v listopadu 1802 úvodní přednáškou *Proč a kterak dokonalá čeština známost duchovnímu pastýři potřebna jest a mezi nejhlavnější vlastnosti a povinnosti se počítá?* Své názory na řádnou výchovu a význam výuky češtiny šířil v okruhu nejenom hradeckých vzdělanců a vlastenců.

V letech 1803 až 1805 vyučoval Rautenkranc na gymnáziu v Jaroměři, pak působil na hlavní škole v Nových Dvorech u Kutné Hory jako katecheta a v letech 1807 až 1812 dokonce jako ředitel. Od roku 1812 byl farářem v Sedlci u Kutné Hory.

Roku 1806 začal bojovat za český jazyk i na stránkách Nejedlého časopisu *Hlasatel český*. Zdůrazňoval, že je i v zájmu vlády, aby byl český jazyk uveden do škol.²² Není divu, že s nadšením přivítal rok 1816 a možnost nepovinné výuky češtiny na gymnáziích. Své ideje však již nemohl uvést do praxe, neboť roku 1817 zemřel.

Rautenkranc psal básně a písně se světskou i duchovní tematikou pod svým jménem nebo pod pseudonymem Miloslav Rautovský. Obhajoval výuku českého jazyka, skládal modlitby a výchovná kázání pro děti i dospělé, překládal z anglického a německého jazyka. V prvním a druhém desetiletí 19. století byl významným hradeckým vlastencem a obrozencem. Jeho básně se objevily v několika almanaších, které v letech 1797 a 1798 vydal Antonín Jaroslav Puchmajer. Sbíрку Rautenkrancových básní dal do tisku roku 1836 Vojtěch Nejedlý.

²¹ Maria Tadeáš hrabě z Trauttmansdorffu (1761–1819) studoval na gymnáziu ve Štýrském Hradci a od roku 1780 na *Collegium Germanicum* v Římě, kde po dvou letech vzdělání zakončil. Jako kněz působil ve Štýrském Hradci, Krnově a Holešově. Od roku 1794 do roku 1811 byl hradeckým biskupem, měl silné pochopení pro národně obrozenecké snahy českých kněží. Biskupskou diecézi řídil až do roku 1815, kdy papež potvrdil jeho jmenování olomouckým arcibiskupem (1811 až 1819). Roku 1816 byl jmenován kardinálem.

²² Viz J. Rautenkranc: *Řeč. Při uvedenj přednássenj pravidel česťtiny na Biskupském theologickém Lyceum w Králové Hradcy léta 1802*, *Hlasatel český*. Spis čtvrtletnj k prospěchu a potěssenj wssech vlastenců 1(1806), s. 485–496, J. Rautenkranc: *Pročby se mělo w hlaw-njch sskolách králowstwj Českého učiti také česky a česťtině*, tamtéž 4(1818), s. 72–97, J. Rautenkranc: *Zpěw plesagjcjých Čechůw a slawnosti pokoje 1814*, tamtéž 4(1818), s. 111–115.

Výraznou postavou českých hradeckých vlasteneckých kruhů byl Josef Liboslav Ziegler (1782–1846), hradecký rodák, kterému v dětství zemřel otec, a tak gymnázium ve svém rodišti vystudoval jen díky přímluvě a pomoci gymnaziálního prefekta. Již jako student projevoval zájem o českou historii a literaturu. Vystudoval Filozofickou a Teologickou fakultu pražské univerzity, současně se intenzivně učil češtinu a slovanské jazyky. Poté, co byl 30. srpna 1806 vysvěcen na kněze, působil jako farář v Dobrušce (1806 až 1809), Českém Meziříčí a Dobřanech (1809 až 1817). Neustále se vzdělával a rozšiřoval své znalosti, aby složil potřebné zkoušky, které by ho opravňovaly k výuce na středních školách nebo teologickém semináři. Dne 20. prosince 1816 byl jmenován profesorem bohosloví (*pastorace*) a jazyka a literatury české na hradeckém bohosloveckém semináři.

Své přednášky zahájil 11. listopadu 1817 slavností, na níž po deklamacích a zpěvu žáků vyložil, proč je důležitá výuka českého jazyka na gymnáziu a v bohosloveckém semináři. Začal podněcovat český živel v Hradci Králové, získával příznivce a podporovatele, útočil proti cizím křesťným jménům a chtěl je tzv. *vlasteneckým křtem* nahrazovat ryze vlasteneckými jmény. *Novokřtenci* se tak stali pro stát i policii podezřelými osobami. Ziegler vystupoval jako rázný a dychtivý vlastenec, a to i na veřejnosti. Neuzavřel se v kněžském semináři, ale organizoval deklamace, hudební večírky a akademie s vlasteneckou tematikou. Zaznívaly na nich jeho vlastní díla, díla Puchmajerova kruhu, drobné práce studentů i profesorů. Oslovoval vlastence, učitele i studenty, v prvních letech míval v semináři na výuce nepovinné češtiny až 155 studentů, kteří obdivovali jeho znalost češtiny, zvuknou výslovnost i přednes. Vedl je ke sledování české literatury a k pravidelnému kupování českých knih, časopisů a novin.

Deklamační akademie a večírky byly základem českých divadelních představení. Roku 1819 byla Zieglerovou zásluhou v Hradci Králové uvedena česká veselohra *Gak to as vypadne?*²³ Jana Nepomuka Štěpánka. Před zahájením představení deklamoval gymnazista František Škroup Puchmajerovu báseň oslavující zavedení češtiny do škol. Před druhým jednáním přednesl gymnazista Josef Doucha *částku obweselugjých Patrčkowých Mjchanic*,²⁴ které byly tehdy velmi populární.

Ve spolupráci s profesory gymnázia dosáhl Ziegler aktivní účasti gymnazistů na českém kulturním životě města. Hradečané projevíli značný zájem o české

²³ *Weselá hra we třech gednánjch*, F. Geřábek, Praha, 1818, 61 stran.

²⁴ Viz M. S. Patrčka: *Mjchanice*, Dobrosław, aneb rozličné spisy povčugjých a mysl obweselugjých obsahu w řeči newázané, y wázané, 1820, 1. díl, 3. svazek, s. 134–148, 4. svazek, s. 161–174, 1821, 2. díl, 1. svazek, s. 154–167, 2. svazek, s. 158–172.

Michal Silorád (Sylorád) Patrčka (1787–1838) byl obrozeneckým básníkem, autorem drobných próz a malých dramát. Původně byl obchodníkem, pak vojákem, následně učitelem ve vojenské pevnosti v Josefově a nakonec vojenským propuštěncem a invalidou. Přestože byl samouk, neboť žádné vzdělání neměl, prováděl různé fyzikální pokusy a snažil se konstruovat rozličné přístroje. Nebyl však v tomto směru příliš úspěšný. Jeho vlastenecké jméno Silorád odkazovalo na jeho fyzikální záliby. Na své vynálezy (mechanické hračky, jednoduché stroje, hasicí přístroje, zápalné přístroje a směsi, hudební nástroje, střelné zbraně apod.) opakovaně žádal finanční podporu u svých přátel, úřadů a vojenských komisí.

divadlo. Akce se zúčastnili vysoce postavení představitelé města, duchovní, důstojníci, úředníci, měšťané i studenti. Peníze na reklamu zajistil Jan Hostivít Pospíšil (1785–1868), hradecký tiskař a nakladatel.²⁵ Výnos 150 zlatých byl použit na nákup českých knih a podporu chudé české školní mládeže.²⁶

Ziegler jako profesor pastorační teologie intenzivně studoval teologické texty a překlady antických klasiků. Zřídil v semináři knihovnu a zajistil půjčování knih bohoslovcům. Prosadil také české zpěvy při bohoslužbách v semináři a rozšiřování příruček české gramatiky. V roce 1818 se stal zakládajícím členem *Wlastenského museum* a ve stejném roce obdržel doktorát teologie na pražské univerzitě. V letech 1820 až 1823 vydával časopis *Dobroslaw*; jeho dvanáct svazků přineslo českým čtenářům poučení i zábavu. V letech 1823 až 1836 redigoval vzdělávací časopis *Přítel mládeže*, který se snažil pomáhat českým učitelům triviálních škol. V Hradci Králové působil Ziegler v letech 1817 až 1826. Ve dvacátých letech se dostal do sporu s nakladatelem Pospíšilem, neshodli se v otázkách pravopisu a způsobech tvorby české poezie, měli odlišné názory na *rukopisy*. Spory, které přišly z Prahy, zničily vlasteneckou idylku mladé hradecké obrozenecké družiny.

Roku 1826 přijal Ziegler místo děkana v Chrudimi, od roku 1832 dohlížel jako vikář a vrchní školní dozorce na chod škol a vzdělávání učitelů v českém jazyce, historii a pedagogice. Překládal z latiny, psal historické a vzdělávací články, modlitby a kázání, zajímal se o zeměpis, geologii, filozofii a teologii. Mezi jeho důležitá díla o výchově a vzdělávání patří *Wěrný raditel rodičů, dítek, pěstounů a učitelů*,²⁷ *Milozor, aneb, Rozličné spisy povčugjčyho a obweselugjčyho obsahu w řeči newázané y wázané*,²⁸ *Milina, aneb Noworočnj čtenj*²⁹ a *Mluwnice Česká, kterouž ku prospěchu sskolnj mládeže ...*³⁰

Zdá se téměř jisté, že Smetana musel v době svého studia v Hradci Králové vnímat všestranné Zieglerovy aktivity. Pravděpodobně se některých pasivně nebo dokonce aktivně účastnil, podobně jako někteří jeho spolužáci.

Důležitou osobností raného obrození v Hradci Králové byl též František de Paula Švenda (1741–1822), jehož aktivity musel Smetana rovněž vnímat.

²⁵ Jan Hostivít Pospíšil překonal nejrůznější překážky a získal pozici biskupského a krajského impresora. Zajišťoval tisk výročních zpráv hradeckých škol, tiskovin města aj. Mohl tak vydávat v pékné úpravě novoročenky, roráty, modlitby, kalendáře, povídky, básně, divadelní hry i učebnice. Náklady snižoval tím, že autorům platil jen nepatrné honoráře. V krátkém čase se jeho knihkupectví stalo centrem hradeckých obrozenců.

²⁶ První zpráva o českém ochotnickém představení v Hradci Králové je již z 29. května 1791. Od roku 1796 se česky nebo německy hrávalo v domě č. 126 neboli *U Zlatého orla*. Ochotníci navázali na oblíbené studentské hry, které pořádali ve studentské koleji již jezuité. Po zrušení jejich řádu tato kratochvíle zanikla. Divadelní večírky někdy organizovali hradečtí důstojníci.

²⁷ J. Pospíšil, Hradec Králové, 1824, 158 stran.

²⁸ J. Pospíšil, Hradec Králové, 1824, 186 stran, sbírka básní, povídek, příběhů a novoročního čtení z pera Zieglera a jeho českých přátel.

²⁹ J. Pospíšil, Hradec Králové, 1825, 175 stran, obdobná sbírka.

³⁰ W. Wáša, Chrudim, 1842, 175 stran. Druhé opravené vydání: J. Pospíšil, Hradec Králové, 1850, 167 stran.

Švenda, hradecký rodák a absolvent hradeckého jezuitského gymnázia, se stal členem jezuitského řádu a působil na jezuitských kolejích v Brně a Jičíně. Od studií se zajímal o český jazyk a českou historii. Po rozpuštění řádu se vrátil do Hradce Králové, kde v letech 1776 až 1783 pracoval v duchovní správě, v letech 1792 až 1797 byl kazatelem v chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře. Roku 1797 se vrátil do Hradce Králové a začal studovat historii města a sepisovat rozsáhlé dějiny svého milovaného rodiště. V průběhu jednoho desetiletí vyšly čtyři rozsáhlé knihy: *První Zlatý a Stříbrný Obraz Města Králové Hradce nad Labem ...*,³¹ *Druhý Železný Obraz Města Králové Hradce nad Labem. ...*³² *Třetí Měděnný Obraz Hystorye Královstwj Českého, a Paměť Města Králového Hradce nad Labem ...*³³ a *Čtvrtý Hliněný Obraz Hystorie Královstwj Českého, a Paměť Města Králového Hradce nad Labem.*³⁴

Švenda byl význačným hradeckým buditelem, který psal o městě, o lásce k rodišti, o jeho vývoji a předních osobnostech. Neanalyzoval dějiny, nehledal historické souvislosti, příčiny a následky. Psal letopisecky, řadil události časově bez ohledu na jejich důležitost, podal cenné informace o dnes již neexistujících dokumentech a pramenech. Vzbudil zájem hradeckých patriotů, bohoslovců a gymnaziálních studentů o dějiny *Království Českého* a zejména Hradce Králové. Svým stylem oslovil řadu čtenářů, kterým ukázal slavnou historii i krásu českého jazyka.³⁵

Výraznou osobností hradeckého gymnázia, národního obrození a kulturního života byl Václav Kliment Klicpera (1792–1859), který byl na hradecké gymnázium přidělen dekretem z 3. července 1819 a působil na něm do konce prvního pololetí školního roku 1845/1846, kdy odešel do Prahy na *Akademické gymnázium*.

Smetana v nadsázce říkal, že jako premiant školy byl „prvním Klicperovým žákem“. Je třeba zdůraznit, že se na gymnáziu potkávali zhruba jeden měsíc. Smetana jistě zaregistroval mladého profesora a Klicpera byl patrně seznámen s nejlepším, velmi talentovaným žákem. Tehdy jim však nebylo dáno více času pro vzájemné ovlivnění.

Klicpera v letech 1808 až 1813 studoval na staroměstském gymnáziu v Praze, pak pokračoval na Filozofické fakultě a dva roky navštěvoval Lékařskou fakultu. Roku 1819 získal aprobaci pro výuku na gymnáziích. Již od roku 1813 se zajímal o divadlo a byl členem skupiny ochotníků, kteří obnovili česká

³¹ Alžběta Tybely skrz Františka Baučka, Hradec Králové, 1799, 162 stran.

³² Alžběta Tybely skrz Františka Baučka faktora, Hradec Králové, 1. svazek (do 1500), 1800, 254 stran, 2. svazek (1500–1540), 1802, 265 stran, 3. svazek (1541–1576), 1803, 258 stran, 4. svazek (1577–1595), 1804, 253 stran, 5. svazek (1596–1618), 1804, 232 stran.

³³ J. Pospíšil, Hradec Králové, 1. svazek (1619–1636), 1807, 280 stran, 2. svazek (1637–1664), 1808, 272 stran, 3. svazek (1665–1680), 1810, 160 stran, 4. svazek (1681–1705), 1812, 162 stran.

³⁴ J. Pospíšil, Hradec Králové, 1. svazek (1706–1734), 1813, 183 stran, 2. svazek (1734–1762), 1814, 210 stran, 3. svazek (1762–1780), 1814, 208 stran, 4. svazek (1780–1790), 1817, 173 stran, 5. svazek (1791–1800), 1818, 104 stran.

³⁵ Viz [Tš] a [Mna].

divadelní představení ve *Stavovském divadle*. Již během studia začal na divadle vystupovat, překládat a psát divadelní hry. Jeho první hra *Blaník* byla uvedena v březnu 1816 na prknech *Stavovského divadla*; jednalo se o klasickou, dobově oblíbenou rytířskou hru. V ochotnickém spolku poznal svoji budoucí ženu Annu Švamberskou (1796–1837), která od roku 1813 vystupovala ve *Stavovském divadle*, kde se stala oblíbenou a obdivovanou herečkou.

Po svém příchodu do Hradce Králové se Klicpera stal takřka okamžitě duší hradeckých ochotníků. Psal pro ně hry, pracoval jako herec i režisér, vystupovala s nimi i jeho žena Anna. V Hradci Králové a okolí rozvíjel přednáškovou vzdělávací a osvětovou činnost. Rád s přáteli vystupoval, diskutoval, chodil do restaurací a na výlety. Na hradeckém jevišti uváděl veselohry, činohry, zpěvy i opery. Zajímal se o práci učitelů nižších škol, inicioval parkovou úpravu města atd. Spolupracoval s českými vlastenci (V. Hanka, J. V. Sedláček, F. L. Čelakovský, J. H. Pospíšil, K. J. Šádek, I. J. Lhotský, J. L. Ziegler, J. K. Tyl, J. J. Langer, M. D. Rettigová aj.). Roku 1833 byl jmenován čestným občanem města, o dva roky později založil v Hradci Králové českou ochotnickou divadelní společnost, která však musela svádět existenční boj s německou společností podporovanou důstojníky, bohatými měšťany a úředníky. U nakladatele Pospíšila tiskl své divadelní hry, povídky a překlady. Byl obětavou duší hradeckého divadla, pro něž získal řadu svých studentů.

Klicpera to v Hradci Králové neměl jednoduché. Gymnaziální prefekt Sokol ho brzy po příchodu do školy poučil, že se nesluší, aby jako gymnaziální profesor hrál divadlo a vystupoval s ochotníky na jevišti. Obával se, že by si rodiče mohli na tuto jeho aktivitu stěžovat. Doporučil Klicperovi, aby se držel vhodných přátel a vlastenců ze správných a uznávaných kruhů (Ziegler, Pospíšil, manželé Rettigovi). Nerad viděl, když se scházel s řemeslníky, obchodníky a nižšími úředníky. Přál sice vlasteneckým aktivitám, ale okázalé češství neměl rád. Považoval je za zbytečné dráždění německého města. Klicpera jeho rady vyslechl, po disciplinárním řízení roku 1823 přestal v divadle vystupovat, nebránil však manželce, aby i nadále hrála a pomáhala uvádět jeho hry. Nepřestal se však stýkat se sedláky, řemeslníky a úředníky, ubytoval jejich syny a věnoval jim hodiny českého jazyka.

Mimo jiné aktivity Klicpera pečoval o pamětní knihu města, podílel se na jeho výzdobě při korunovační cestě císaře Ferdinanda, zapojil se do práce okrašlovacího spolku, který se snažil o úpravu sadů a centra města, přispěl ke zřízení hradecké dětské opatrovny. I díky Klicperovi se Hradec Králové postupně proměňoval v důležité české kulturní centrum.

Roku 1846 Klicpera přešel do Prahy na *Akademické gymnázium*. O dva roky později se jako člen *Národního výboru*, tribun studentské kohorty a zemský poslanec za Chlumec a Hradec Králové aktivně zapojil do revolučního dění. Vysvětloval význam voleb a svobody. Po pádu revoluce byl na základě udání vyšetřován policií. Nic mu však nebylo prokázáno, neboť svědci mluvili v jeho prospěch.

Klicpera se v Praze zasloužil o „počeštění“ *Akademického gymnázia*, snažil se, aby se studenti učili po celou dobu studia nepovinný český jazyk. Roku 1850 se stal prefektem školy a o dva roky později jejím řádným ředitelem. Roku 1853 však byl pod záminkou vyšetřování studentů revoltujících proti Bachovu režimu odvolán z funkce a poslán na odpočinek. Studenty sice zachránil, gymnázium však bylo znovu postupně poněmčeno. Klicperův pohřeb roku 1859 byl chápán jako tichá národní manifestace.

Byť jak víme, Klicpera Smetanu nikdy neučil a na hradeckém gymnáziu se téměř minuli, stali se z nich později blízcí přátelé.

Neméně důležitou osobností, která přišla do Hradce Králové v době Smetanova studia, byl Ignác Jan Lhotecký (1794–1883), český učitel a politik. Po studiích na pražské univerzitě se usadil v Hradci Králové, kde byl roku 1819 jmenován vyučujícím ekonomie v biskupském bohosloveckém semináři. Záhy se stal váženým měšťanem, který díky výhodnému sňatku získal značný majetek a postavení. Organizoval meteorologická měření ve městě, zapojil se do činnosti *Sokola*, dobrovolných hasičů, šachového klubu a spolku divadelních ochotníků, byl aktivním členem *Wlastenské hospodářské společnosti*, úzce spolupracoval s Klicperou. V letech 1851 až 1864 byl oblíbeným a uznávaným starostou, který město zvelebil. V bohosloveckém semináři přednášel až do roku 1870, padesát let tak ovlivňoval výuku a výchovu duchovních.

Zajímavou postavou hradeckého národního obrození byl Josef Chmela (1793–1847), gymnaziální profesor, buditel a spisovatel. Od roku 1808 studoval na *Akademickém gymnáziu* v Praze, současně si přivydělával jako učitel a vychovatel dětí v bohatých pražských rodinách. Roku 1814 ukončil studium na Filozofické fakultě v Praze a získal právo vyučovat na gymnáziích. Roku 1818 dostal první řádné působiště na gymnáziu v Jičíně, kde začal vyučovat i nepovinnou češtinu. O dva roky později přišel na hradecké gymnázium, kde působil až do roku 1842. I zde se snažil vyučovat český jazyk, literaturu a historii. Roku 1842 byl povolán na *Akademické gymnázium* v Praze, kde byl ředitelem Josef Jungmann. Chmela se přátelil s Václavem Klimentem Klicperou, Václavem Hankou, Josefem Jungmannem, Josefem Lindou, Janem Hýblem a dalšími českými spisovateli.

Chmela byl pozoruhodným učitelem. Psal do českých časopisů a novin (např. *Květy*, *Pražské Nowiny*, *Rozmanitosti*). Pod svým jménem nebo pod pseudonymem Josef Třebíčský překládal a publikoval bajky, biblické příběhy, básně, novoročenky a divadelní hry.

Roku 1830 vydal rozsáhlý slovník nesoucí název *Lateinisch-Böhmisch-Deutsches Wörterbuch*³⁶ a o čtyři roky později publikoval překladový slovník nazvaný *Seznam Slow a průpověď českých w Slownjku latinsko-česko-*

³⁶ J. Pospíšil, Königsgrätz, 1830, viii+790 stran. Jednalo se o upravený a rozšířený překlad díla *Etymologischer Grundlage*, které vytvořil Imanuel Johann Gerhard Scheller (1735–1803).

německém.³⁷ Roku 1833 redigoval vydání pozapomenutého díla Jana Ámose Komenského *Orbis pictus*, které vyšlo v latině, češtině, němčině, polštině a francouzštině.³⁸ Práce byla sice dobře přijata kritikou, šla však špatně na odbyt, neboť se o ni zajímalo jen málo učitelů a škol.

Mezi jeho další oceňovaná díla patří *Bagky pro dítky*,³⁹ *Biblické příběhy Nowého zákona pro mládež*,⁴⁰ *Almanach aneb Noworočenka 1823*,⁴¹ *Almanach aneb Noworočenka 1824*,⁴² *Almanach, aneb Noworočenka na rok 1825*,⁴³ a *Dějiny římské*.⁴⁴

Dodejme, že nakladatel Pospíšil získal za vydávání *Noworočenek* značné uznání české obrozenecké komunity, neboť byly nejen zajímavé a půvabné, ale též pěkně upravené. Na výběru textů se podíleli Chmela, Klicpera, Pospíšil a Čelakovský. Bez zajímavosti není, že v průběhu vydávání došlo ke sporu mezi Chmelou a Zieglerem o český pravopis, nedorozumění a roztržka nastala i mezi Pospíšilem a Klicperou. Boje o rukopisy, pravopis, gramatiku, stylistiku a básnictví tak negativně zasáhly i hradecké obrozence.⁴⁵

Pro Smetanu byla do jisté míry škoda, že Klicpera i Chmela přišli do Hradce Králové až po jeho odchodu z gymnázia, nestačili totiž ovlivnit jeho zrání. Víme, jakou roli sehráli u několika svých žáků, například u Tyla a Langra.

Josef Kajetán Tyl (1808–1856) původně studoval na *Akademickém gymnáziu* v Praze, kde se dozvěděl o Chmelovi a Klicperovi a úžasné atmosféře v Hradci Králové. V Praze nebyl spokojený, neboť zde nebyly dobré poměry pro vlastenecky smýšlející studenty. Rozhodl se, že od druhého pololetí školního roku 1826/1827 přestoupí do Hradce Králové. Zde s výborným prospěchem absolvoval druhé pololetí páté třídy a celou šestou třídu. Věnoval se literární tvorbě, své krátké básně a texty se však neodvažoval předložit svému idolu – Klicperovi. Ukázal je však Chmelovi, který o jeho nadání Klicperu informoval. Klicpera se rozhodl chudému talentovanému Tylovi pomoci. Ubytoval ho u sebe, platil mu za opisy svých textů a sehnal mu drobné přívýdělký. Přátelství s Klicperou Tyla ovlivnilo na celý život. Necelé dva hradecké roky byly pro něho velmi šťastným obdobím.

Neméně silný vliv měli oba profesoři na Josefa Jaroslava Langra (1806–1846), který svá gymnaziální studia v Hradci Králové ukončil roku 1826. Poté, v letech

³⁷ J. H. Pospíšil, Hradec Králové, 1834, 335 stran.

³⁸ J. H. Pospíšil, Hradec Králové, 1833, xvi+454 stran.

³⁹ Bohumil Ház, Praha, 1. svazek: 1818, 152 stran, 2. svazek: 1821, 177 stran.

⁴⁰ J. Pospíšil, Hradec Králové, 1. svazek: 1822, 184 stran, 2. svazek: 1822, 136 stran, 3. svazek: 1823, 144 stran.

⁴¹ J. Pospíšil, Hradec Králové, 1823, ii+198 stran. Novoročenky byly vytvořeny z básní a kratších textů vybraných českých spisovatelů a básníků.

⁴² J. Pospíšil, Hradec Králové, 1824, 203 stran.

⁴³ J. Pospíšil, Hradec Králové, 1825, 186 stran, společně s F. L. Čelakovským.

⁴⁴ J. Pospíšil, Praha, 1838, 327 stran, souběžný latinsko-český text, který měl sloužit pro výuku. Jednalo se o překlad díla *De caesaribus. Sexti Aurelii Vitoris Historia Romana*.

O Chmelovi a jeho dnes téměř zapomenutých všestranných aktivitách viz např. [Tr1].

⁴⁵ O národním obrození v Hradci Králové a jeho hlavních představitelích viz např. [Peš2].

1826 až 1828 studoval na Filozofické fakultě v Praze, kde se zajímal zejména o slovanské jazyky. Svě první básně uveřejňoval v *Květech* a *Časopisu Českého museum*. Zapojil se do společenského a kulturního života pražských obrozenců a k nelibosti otce zapomínal na studium. Roku 1830 vydal lyrickou básnickou sbírku *Selanka*, v letech 1830 až 1831 pracoval v redakci časopisu *Čechoslaw*. Za satiricko-kritickou báseň *České lesy* (1831), v níž pomocí jinotajů reagoval i na polské povstání, se dostal do hledáčku policie.

Fascinující byl Langrův satirický pamflet *Bohdanecký rukopis* z roku 1831, v němž zesměšnil spory *ypsilonistů* a *iotistů*, kritizoval boje o český pravopis a napadl pravost rukopisů. Dospěl k názoru, že rukopisy neodpovídají duchu české lidové slovesnosti, za což si vysloužil kritiku českých vlastenců. Vysmál se i měšťáctví, poněmčování, pokrytectví církve a bohatých. Pod svým jménem nebo pod pseudonymy Langeron či Kopřivárium uveřejňoval ve třicátých letech nejrůznější kritické básně, v nichž mistrně líčil dobové poklesky společnosti, tepal její vady, vysmíval se jazykovým novotám, nesvornosti vlastenců, planému vlastenčení apod. Není divu, že se více a více dostával do osobních sporů a konfliktů a ztrácel přátele a podporovatele.

Hugo Jan Nepomuk Karlík, Smetanův plzeňský kolega a důvěrný přítel, napsal o Smetanově vztahu k českému jazyku v době jeho studií v Hradci Králové následující slova:

... Lásky k čtení, již doma pěstovaná a některými ač nepatrnými knižčkami udržovaná neutuchla v cizím žvlu, ano tím více se oživovala a pružnosti nabývala, zvláště co zasloužilý Klicpera na gymnasium Králohradecké přibyl a mladého humanisty ducha na vždy národním snahám naklonil. Co Klicpera započal dovršil slavný Jungmann v Praze, kam se Smetana v 1819 kvůli filosofickým studiím byl odebral. Od té doby počíná se také Smetanova literární činnost, ač pochybuji, žeby se z jeho literárních prvotin něco až po dnes bylo uchovalo.⁴⁶

4. Studium na Filozofické fakultě v Praze

Po absolvování hradeckého gymnázia nastoupil František Smetana na podzim roku 1819 na Filozofickou fakultu pražské univerzity. V Praze se seznámil s Josefem Jungmannem, který přišel do Prahy z Litoměřic roku 1815 a začal vyučovat na *Akademickém gymnáziu*, kde se záhy stal prefektem. Vyučoval český jazyk i na Filozofické fakultě, kde po určitou dobu zastával místo děkana. S Jungmannem pojilo Smetanu celoživotní přátelství.

V prvním akademickém roce 1819/1820 měl Smetana podle katalogu posluchačů zapsané jen povinné předměty – náboženství, filozofii, matematiku, dějepis a řečtinu. Systém, struktura i obsah výuky se od Sedláčkových časů prakticky nezměnil.⁴⁷

⁴⁶ Úryvek je z Karlíkova nedatovaného a nedokončeného pokusu o sepsání Smetanovy biografie; dvoulist je uložen ve fondu [HK], karton č. 78, LP 5830.

⁴⁷ Viz kapitola o Sedláčkově studiu na pražské univerzitě ve druhém svazku této

Smetana ze všech předmětů řádně skládal zkoušky, vynikal v píli, nasazení i znalostech. Byl vždy hodnocen nejlepší možnou známkou (*eminens*) a patřil mezi premianty ročníku.⁴⁸ Jako vynikající, ale nemajetný student byl od 1. ledna 1820 osvobozen od placení školného podle rozhodnutí č. 357. Jako jeho zákonný zástupce a poručník byl po celou dobu studia uváděn jeho strýc František Smetana, sládek v Novém Městě nad Metují. S jeho podporou František studoval a žil v Praze.

František Smetana přišel na pražskou univerzitu v době, kdy musel výuku náboženství po dlouhých sporech a konfliktech ukončit velmi oblíbený Bernard Bolzano. Na Štědrý den roku 1819 znemožnil císařský dekret Františka I. Bolzanovi vyučovat. O tři týdny později byl Bolzano dokonce suspendován ze stolice náboženské vědy a musel univerzitu opustit. Smetana jistě musel vnímat změny, které se udály. Výuku náboženství okamžitě převzal Benedikt Johann Nepomuk Pfeiffer (1783–1834), doktor teologie a kanovník premonstrátského řádu, který příslušel do pražského kláštera na Strahově. Členem řádu byl již od roku 1802, o čtyři roky později byl po ukončení studií vysvěcen na kněze. Roku 1816 byl zvolen opatem kláštera a stal se nástupcem oblíbeného opata Milo Grüna (1751–1816), který byl Bolzanovým ochráncem. Pfeiffer byl roku 1826 zvolen rektorem univerzity a navázal na dřívější aktivity Martina Aloise Davida, tepelského premonstráta. Pfeiffer býval opakovaně děkanem Filozofické fakulty, roku 1829 organizoval velkolepou oslavu dvoustého výročí přenesení ostatků sv. Norberta na Strahov.

Pfeiffer se odborně zabýval dogmatikou a polemickým bohoslovím. Napsal několik odborných teologických spisů, modliteb a modlitebních knížek pro děti i dospělé, psal latinsky, německy i česky. Kromě teologie se zajímal i o historii. Jako profesor náboženské vědy se při výuce držel konzervativního směru, neodchyloval se od předepsaných osnov a učebnic jako Bernard Bolzano, a proto vídeňskému dvoru nevdal.

Praktickou a teoretickou filozofii Smetanovi přednášel František Xaver Němeček, matematiku Ladislav Jandera a historii Franz Nicolaus Tietze (František Mikuláš Titze), kteří na univerzitě vyučovali již v době, kdy zde studoval Josef Vojtěch Sedláček.⁴⁹

Řečtinu a klasickou literaturu Smetana absolvoval u Aloyse Klara (Alois Klár, 1763–1833), slavného filologa, pedagoga a filantropa. Po gymnaziálním studiu v Litoměřicích se Klar na pražské univerzitě zaměřil na klasické jazyky. Roku 1782 získal doktorát filozofie a o čtyři roky později byl ustanoven řádným profesorem v Litoměřicích, kde vyučoval i náboženství. Teprve roku 1806 byl na pražské univerzitě jmenován profesorem řečtiny a klasické literatury. Podporoval chudé talentované studenty a povzbuzoval je ve studiu i literární tvorbě. Od roku 1811 vedl pro posluchače třetího ročníku filozofie oblíbená

monografie.

⁴⁸ Z katalogu posluchačů vyplývá, že písemné a ústní zkoušky z náboženství vykonal 25. 4. a 6. 5. 1820, z filozofie 29. 4. a 10. 5. 1820, z matematiky 6. 5. a 16. 5. 1820, z dějepisu 9. 5. a 18. 5. 1820 a z řečtiny 13. 5. a 22. 5. 1820.

⁴⁹ Viz kapitola o Sedláčkově studiu na pražské univerzitě.

a hojně navštěvovaná jednohodinová rétorická a deklamační cvičení. Pro vážné zájemce pokračoval ve výuce ve svém bytě, a když jeho prostory nepostačovaly pro nával studentů, získal pro výuku sál v Klementinu. Klarova cvičení byla veřejně přístupná a přispívala k rozvoji kulturního pražského života až do roku 1830. Roku 1829 Klar vydal k řečnickým cvičením učebnici a výtěžek z jejího úspěšného prodeje věnoval na stipendium pro mladé talentované výtvarníky, kterým mělo usnadnit jejich delší studijní pobyt v Itálii a počátek kariéry. Jako tělesně postižený se po celý život věnoval nejruznějším dobročinným aktivitám, pečoval zejména o nevidomé a slabozraké (viz tzv. *Klárův ústav*). Připomeňme, že Klar byl v roce 1821 děkanem Filozofické fakulty.

Klarovy aktivity měly patrně nezanedbatelný vliv na Smetanovo pozdější osvětové a pedagogické působení na Plzeňsku.

V druhém akademickém roce 1820/1821 Smetana studoval náboženství, filozofii, fyziku, dějepis a řečtinu, které byly povinnými předměty. Výuku náboženství převzal jako suplent Antonín František Dittrich (1786–1849), který byl cisterciáckým mnichem z kláštera v Oseku. Po vysvěcení na kněze v roce 1810 začal působit na gymnáziu v Chomutově, které bylo až do roku 1820 pod patronací cisterciáků.

Od roku 1821 vyučoval Dittrich na pražské Filozofické fakultě náboženství, v roce 1830/1831 byl děkanem fakulty, často zasedal i v akademickém senátu. V letech 1823 až 1844 současně vyučoval na *Akademickém gymnáziu* v Praze, kde v letech 1845 až 1849 zastával po Jungmannovi místo prefekta.

Dittrich pečoval o sbírku listin univerzitního archivu. Společně s Antonínem Ferdinandem Spirkou (1787–1847), univerzitním knihovníkem, Ladislavem Janderou a Josefem Jungmannem vydával historické prameny k dějinám univerzity od jejího založení až do 17. století; edice nesla název *Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* (4 svazky, 1830–1840). Klar byl vynikajícím znalcem univerzitních dějin. Vedl si podrobné deníky, psal básně, akademické proslvy a práce historického charakteru, z nichž mnohé zůstaly v rukopisech. Při léčení v Teplicích poznal Johanna Wolfganga von Goetha. Informoval ho o dění v Čechách, o školství, lázeňství a mineralogických výzkumech. Později ho opakovaně navštívil při cestách do Výmaru, setkali se i na léčení v Karlových Varech. Vedli poměrně rozsáhlou korespondenci.

Fyziku Smetana poslouchal u piaristy Františka Ignáce Kassiana Halašky (Franz Ignatz Cassian Hallaschka, 1780–1847), osvíceného přírodovědce, který se věnoval matematice, fyzice a astronomii. Halaška do piaristického řádu vstoupil již za gymnaziálních studií. V letech 1801 až 1803 vyučoval matematiku a fyziku na různých piaristických školách na Moravě. Roku 1804 se stal asistentem na vídeňské *Tereziánské akademii*, kde brzy zaujal místo prefekta. Znalosti fyziky si rozšiřoval na univerzitě ve Vídni, kde roku 1807 obdržel doktorát filozofie. Poté opět krátce působil na moravských piaristických školách. Roku 1808 začal přednášet matematiku a fyziku na nově zřízeném Filozofickém ústavu v Brně. V brněnské Dominikánské ulici nechal zřídit vlastní hvězdárnu

a opatřil ji vhodným kvalitním vybavením. Zasloužil se též o vytvoření kvalitního školního fyzikálního kabinetu.

Roku 1814 Halaška přešel na pražskou univerzitu, kde získal místo řádného profesora fyziky. Udržoval styky s významnými evropskými vědci, podílel se na různých astronomických, meteorologických a trigonometrických měřeních a místopisných výzkumech. Roku 1823 byl děkanem Filozofické fakulty a v roce 1832 rektorem univerzity. Ve dvacátých letech byl nesmírně plodný. Jeho publikace o fyzikálních experimentech, optice, termodynamice, elektřině a magnetismu byly sice kvalitní, nepřevyšovaly však úroveň běžné univerzitní výuky. Jeho astronomické práce dokazují, že byl výborným pozorovatelem i počtářem, znal soudobou literaturu a snažil se vylepšovat měřicí i výpočetní metody. Napsal dvě desítky odborných prací a rozsáhlou učebnici *Handbuch der Naturlehre*,⁵⁰ která byla řadu desetiletí užívána při výuce na vysokých školách v *Rakouské říši*.

Roku 1833 byl Halaška povolán na univerzitu ve Vídni, kde přednášel, po určitý čas byl dokonce rektorem. Byl též vládním radou *Studijní dvorské komise*, dohlížel na výuku přírodních věd na filozofických fakultách, technikách, námořních školách, hornických školách a lesnických akademiích. Při výuce fyziky kladl velký důraz na využití experimentů, proto podporoval zakládání fyzikálních kabinetů a laboratoří, astronomických či meteorologických observatoří. Zasloužil se o to, že v místech jeho působení byly vybudovány fyzikální kabinety, sbírky a knihovny. I v klášteře piaristů na pražském Novém Městě nechal část posledního patra na své náklady přeměnit na observatoř, kterou vybavil přístroji vysoké kvality. Prováděl zde v letech 1817 až 1832 nejrůznější měření, pozorování a experimenty. Úzce spolupracoval s astronomy z Klementina (např. s Martinem Aloisem Davidem). Na obou místech, v Klementinu i u Halašky probíhala podobná, avšak naprosto nezávislá měření a pozorování. Halaška patřil mezi přední osobnosti astronomie a fyziky v našich zemích v první třetině 19. století.

Smetana měl štěstí, že fyziku studoval právě pod vedením Halašky, který patrně vzbudil jeho zájem o experimenty, astronomii, o budování observatoře a fyzikálních kabinetů, o novou literaturu a přístroje. Halaškova výuka nebyla suchopárnou reprodukcí pouček a teorií, což na vnímavého Smetanu zajímavějšího se o přírodní vědy muselo udělat značný dojem. Není proto příliš překvapivé, že později při své výuce v Plzni využíval experimenty a laboratorní cvičení, vedl astronomická a meteorologická školní pozorování a měření a všemi prostředky rozšiřoval vybavení školního fyzikálního kabinetu.

Dějepis a řečtinu Smetanu i ve druhém ročníku Filozofické fakulty vyučovali stejní pedagogové jako v prvním ročníku. Poznamenejme, že k dějepisu připojoval profesor Titze i základy pedagogiky. Filozofii suploval František Příhonský (1788–1859) za profesora Němečka, který se přesunul na vídeňskou

⁵⁰ Gottlieb Haase, Prag, 1. svazek: 1824, 318 stran, 2. svazek: 1824, 382 stran, 3. svazek: 1825, 255 stran.

univerzitu. Příhonský působil na Filozofické fakultě v letech 1818 až 1824 jako špatně placený asistent stolice praktické a teoretické filozofie. V letech 1820/1821 a 1821/1822 suploval filozofické přednášky, v letech 1819/1820 až 1823/1824 přednášky z estetiky, dějin umění, věd a filozofie. Roku 1824 se stal ředitelem pražského Lužickosrbského semináře, od roku 1828 navíc působil jako ředitel pražského ústavu pro nevidomé. Roku 1839 se odstěhoval do Budyšína.

Příhonský byl výrazným obdivovatelem a stoupencem Bernarda Bolzana, vydal některé jeho práce, sepsal jeho bibliografii a životopis. Sám se intenzivně věnoval filozofii a estetice, zajímal se o logiku, principy poznávání, matematiku a přírodní vědy. Jeho působení na Filozofické fakultě bylo bohužel poměrně krátké, a tudíž na jeho posluchačích nezanechalo výraznější vliv. To byla jistě škoda, neboť byl talentovaným a oddaným Bolzanovým žákem, který chtěl jít v jeho stopách.

Smetana byl i ve druhém ročníku filozofických studií ve všech předmětech hodnocen nejlepší možnou známkou, opět patřil mezi premianty. Chválena byla jeho píle, nasazení, pečlivost a znalosti. Byl znovu zcela osvobozen od placení školného. Ve druhém ročníku si navíc zapsal nepovinný český jazyk a literaturu u profesora Jana Nejedlého, přítele Josefa Vojtěcha Sedláčka. I v českém jazyce patřil Smetana mezi dobré studenty.

Vzhledem k vynikajícím studijním výsledkům a výraznému studijnímu nasazení byl Smetana 3. srpna 1821 rozhodnutím profesorského sboru osvobozen od povinnosti absolvovat třetí ročník Filozofické fakulty. Tato zpráva jistě potěšila jeho strýce Františka Smetanu, který svého synovce na pražských studiích jako poručník finančně podporoval. Smetana filozofická studia absolvoval ve zkráceném čase, nestudoval tudíž ani praktickou matematiku u Adama Bittnera (1777–1844), ani přírodovědu u Emanuela Friedricha Kirschbauma, tedy předměty, které si studenti obvykle zapisovali v posledním roce studia na Filozofické fakultě.

Ve školním roce 1821/1822 již Smetanovo jméno v katalogu posluchačů nenalezneme. Na Filozofické fakultě si zapsal pouze nepovinný český jazyk u profesora Jana Nejedlého, patrně jen v zimmím semestru, neboť v letním semestru je jeho kolonka proškrtnuta.⁵¹

Smetana ke své básni *Shledání*⁵² později poznamenal, že jedinou špatnou známkou, kterou kdy dostal, byla známka z českého jazyka od profesora Jana Nejedlého:

Když jsme dělali u Nejedlého zkoušku z jazyka českého (1822), rozezllil se na Marka, že dle něho po c, s, z všudy y nepsal. Proto i já jsem obdržel od něho jen prvničku z češtiny; byla to jediná, kterou jsem po celé své studie dostal.

⁵¹ Viz katalogy posluchačů Filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity, *Verzeichniß ordentlichen und außerordentlichen Vorlesungen, welche an der k. k. Universität zu Prag ...*, 1819/1820, 1820/1821 a 1821/1822, vše [AUK].

⁵² Viz [Y-107], s. 184.

Nejedlého lpění na starém pravopisu Smetana později ironizoval v básni *Česká beseda*,⁵³ těmito humornými slovy:

Jan Nejedlý:

*Achilles hrdina bojoval / udatně v okolí Troje,
vynesl raněné Ypsilon / z krutého boje.*

Dochované katalogy v Archivu Karlovy Univerzity Smetanovu vzpomínku o špatném prospěchu v češtině nepotvrzují.⁵⁴

František Smetana měl na Filozofické fakultě štěstí na pedagogy, kteří ho vyučovali. Byli to široce vzdělaní odborníci, kteří předávali znalosti a metodické postupy svým studentům a současně jim ukazovali, že je nutné mít všestranné vzdělání a široké zájmy. To vše bylo důležité, neboť z absolventů fakulty se rekrutovali noví středoškolská profesori. Halaška své studenty udivoval osobním šarmem a úžasným diplomatickým talentem, Klar rozsáhlou filantropickou činností a širokou znalostí klasické literatury, Jungmann vědeckou prací a obrozeneckými aktivitami.

5. Studium na Teologické fakultě v Praze

Na podzim roku 1821 zahájil Smetana studia na Teologické fakultě pražské univerzity a začal se připravovat na dráhu kněze. Do katalogu posluchačů se zapsal jako František Smetana ze Svinišťan, jeho poručníkem byl strýc František, nájemce pivovaru v Novém Městě nad Metují. V zápisech je uvedeno, že Smetanův zemřelý otec byl zahradníkem nebo sadařem. Současně bylo u některých předmětů připsáno, že Smetana je tzv. arcibiskupským *alumnerem*, což znamená, že byl v péči pražského arcibiskupského semináře.

Smetana studoval teologii za stejných podmínek jako před lety Sedláček. Studium bylo čtyřleté, týdně měl v průměru 24 hodin. Vyučování probíhalo každý den kromě neděle, dopoledne od osmé do jedenácté hodiny byly dvě hodiny a odpoledne od jedné do třetí další dvě hodiny. Dva profesori přednášeli dva povinné předměty, třetí obvykle míval nějakou dvouhodinovou celosemestrální výběrovou přednášku. Studenti si nejčastěji jako výběrové přednášky zapisovali orientální jazyky, speciální otázky bibliistiky a pedagogiku.

V prvních dvou letech Smetana navštěvoval povinné přednášky z církevních dějin (12 hodin v obou semestrech prvního ročníku), z hebrejštiny, hebrejské literatury a výkladů Starého zákona (12 hodin v obou semestrech prvního ročníku), přednášky z Nového zákona, biblických textů, hermeneutiky a řečtiny

⁵³ Viz [Y-107], s. 141–154, o Nejedlém na s. 145.

⁵⁴ Smetana si nesmírně vážil Vojtěcha Nejedlého, staršího bratra Jana Nejedlého. Oceňoval jeho poezii, kterou jeho vrstevníci přehlíželi, neboť již znali díla Kollárova, Čelakovského, Vinařického, Polákova a proslulé české rukopisy. Nejedlého práce se jim zdály obyčejné, prosté a příliš střízlivé, málo ohnivé a burčující. Viz úryvek ze Smetanova dopisu z 16. února 1837, který je otištěn na s. 331 v kapitole *Vojtěch Nejedlý*, s. 315–332, in [Ry7].

(12 hodin v obou semestrech druhého ročníku) a církevního práva (12 hodin v obou semestrech druhého ročníku). V těchto předmětech byl hodnocen jako vynikající, tj. premiant (*erste mit Vorzug*). Dále si v prvním ročníku zapsal výběrovou celoroční dvouhodinovou přednášku z orientálních jazyků (chaldejšтина, syrština a arabština), kde byl hodnocen jen jako *erste*, tj. výborný žák, avšak nikoli nejlepší ve třídě. Ve druhém roce studií si vybral nepovinnou dvouhodinovou přednášku ze všeobecné pedagogiky, která byla suplována profesorem Tietzem, kterého Smetana znal již z doby studií na Filozofické fakultě, kde poslouchal jeho přednášky z historie. Přednášku z pedagogiky si zapisovali posluchači teologie, medicíny a práv.

Mezi Smetanovými profesory v době jeho studií teologie nalezneme Josefa Ditricha, profesora církevních dějin, Franze Ullmanna, profesora bibliistiky, hebrejštiny a orientálních jazyků, Adolfa Koppmanna, profesora novozákonní teologie a bibliistiky, a Josef Helferta, profesora církevního práva.⁵⁵

Podle všech dokumentů se zdá, že Smetana studoval lehce a pečlivě se připravoval na své budoucí kněžské poslání.⁵⁶

Z doby Smetanova studia na Teologické fakultě se dochoval malý, podomácku svázaný sešitek nesoucí název *Literatūra Česká. Frantjsska Smetany Posluchače bohoslowectuj roku 1.ho 822*.⁵⁷

Text na jednadvaceti stranách stručně nastiňuje vývoj české literatury od 6. století. Ze starých prací je zmíněn například *Rukopis královédvorský*. Více je propracována renesanční a raně barokní doba. Období od sedmdesátých let 18. století až do roku 1822 není prakticky zachyceno. Uvedena jsou jména a díla nejvýznamnějších autorů, kteří působili na našem území, psali latinsky nebo česky a přispěli k rozvoji českého jazyka, kultury, vzdělanosti apod. Nejsou připojeny žádné životopisy či medailonky autorů, chybí též analýza jednotlivých prací. Novější období je zpracováno formou bibliografického přehledu.

Není jasné, zda se jednalo o Smetanovy zápisky z přednášek Jana Nejedlého nebo o jeho vlastní výpisky ze studia historie české literatury. Text je psán česky, drobným úhledným písmem bez škrtců či oprav. Je výrazně struktu-

⁵⁵ Ditrich a Ullmann učili již Sedláčka, Sedláček přeložil do češtiny jeden rozsáhlejší Helfertův článek. Koppmann byl ve 20. a 30. letech opatem kláštera v Teplé. O životě a díle těchto čtyř profesorů bylo stručně pojednáno v kapitolách o tepelském klášteře, o Sedláčkově studiu a o jeho teologických pracích – viz první a druhý svazek této monografie.

⁵⁶ O Smetanově studiu viz katalogy posluchačů Teologické fakulty pražské univerzity 1821/1822 a 1822/1823 a *Verzeichniß ordentlichen und außerordentlichen Vorlesungen, welche an der k. k. Universität zu Prag ...*, 1821/1822 a 1822/1823, vše [AUK].

Ve Smetanově složce v [Ch-14] jsou uložena čtyři Smetanova vysvědčení. První dvě vystavil 6. 4. a 27. 8. 1822 profesor Ditrich; potvrzují Smetanův vynikající prospěch v církevní historii, kterou absolvoval v obou semestrech prvního ročníku. Třetí vysvědčení sepsal profesor Ullmann 31. 8. 1822, doložil jím Smetanův vynikající prospěch v úvodu do exegese, syrštiny a arabštiny, tj. v předmětech, které Smetana poslouchal ve druhém semestru prvního ročníku. Čtvrté vysvědčení vyhotovil 28. 8. 1823 profesor Tietze a potvrdil tak Smetanův vynikající prospěch ze všeobecné pedagogiky, kterou Smetana navštěvoval ve druhém roce studia.

⁵⁷ Sešitek je uložen ve složce [Ch-20].

rován, nejdůležitější jména a názvy děl jsou podtrženy. Po okrajích textu jsou uvedena staletí nebo letopočty, což usnadňuje rychlou orientaci.⁵⁸

Smetana se po celý život snažil zdokonalovat v českém jazyce, jak dokládají např. jeho výpisky *Užívání sloves*,⁵⁹ v nichž na dvou dvojlistech porovnával vyjadřování různých sloves, slovesných tvarů a obrátů v češtině a němčině. Hlavní pozornost věnoval základním gramatickým pravidlům, která umožňovala popisovat určité slovesné vazby, vztahy, obraty, jevy apod.

6. Kanovníkem premonstrátského řádu v klášteře v Teplé

Jako mnoho jiných mladých chlapců z nepřilíhli dobře situovaných rodin musel i Smetana přemýšlet o své budoucnosti, životním povolání a poslání. Snad pod vlivem svých gymnaziálních a univerzitních pedagogů, snad pod vlivem strýce Františka se rozhodl vstoupit do premonstrátského řádu, který mu skýtal naději na učitelské, kněžské nebo vědecké působení.

Smetanův kolega a blízký přítel Hugo Jan Nepomuk Karlík o jeho rozhodnutí vstoupit do premonstrátské kanonie kláštera v Teplé napsal:

... Roku 1821 vstoupil Smetana do arcibiskupského semináře. Jeho duše již tenkrát plála tauhau, mládeži, k vyššímu vzdělání povolání, světlo osvěty moci vzdělovati a do chrámu muz jich uváděti. Z těch příčin dal se r. 1823 do zákona prémonstratů v Teplé, z jehož členů jeden, dobře pověstný Sedláček právě národnými snahami a literárními pracemi pozornost mužů o národní jazyk dobře smýšlejících na sebe obracel. Klášter Tepleský jest sice naskrz německý, ale právě to působí, že každá pilnější aneb čilejší hlava, neníli srdce její od národa odvrácené, dříve později na pole literní se vrhá, a plány v středu německého žilvu zamýšlené, pokud síly stačí uskutečňuje.⁶⁰

Zdůrazněme, že Karlík byl po mnoho let se Smetanou v blízkém kontaktu. Smetana byl jeho nejlepším přítelem, který se mu svěřoval se svými problémy. Karlík nejspíše vycházel z jeho autentického vypravování.

Smetana chtěl být učitelem a předávat znalosti, které získal. Chtěl být vychovatelem mládeže, nechtěl být služebníkem církevní politiky a hierarchie. Jeho rozhodování však nebylo úplně svobodné, jak je zachyceno v konceptu jeho dopisu neznámému příteli z 31. března 1860:

... Prvnější zevnější pohnutka ku kroku tomuto byla mi dána od strýce. Abych ti řekl zkrátka, cítil jsem se před tím nakloněn k tomuto stavu, ne ale nepodmíněně; domníval jsem se předci, že bude tak svědomitý a uznalý, aby se

⁵⁸ Jaroslav Štastný uvádí, že se jedná o zápis přednášek Jana Nejedlého, rukopis označuje jako *Psané přednášky J. Nejedlého*. Viz [Š5], s. 215.

⁵⁹ Viz dokument č. 5916-83/4 ve fondu [SJ].

⁶⁰ Úryvek je z Karlíkova nedatované a nedokončené Smetanovy biografie; dvoulist je uložen ve fondu [HK], karton č. 78, LP 5830.

mně zeptal, co míním podniknout, co chci dál študovat; domníval jsem se, že mě nechá volit, a byl bych snad, kdyby se to bylo stalo, volil stav svobodnější . . .
 ([Dř], s. 68)⁶¹

Ve Smetanově pozůstalosti (fond [SJ]) jsou tři tužkou psané koncepty z března, dubna a z léta roku 1860, které obsahují Smetanovy úvahy o funkci vzdělání, o vstupu do kláštera a o klášterním životě. Smetana otevřeně píše, že život v klášteře není tak idylický a především svobodný, neboť se řídí regulí a poslušností k opatovi. Jedná se o jakousi Smetanovu rekapitulaci dosavadního života nebo radu mladšímu kolegovi, který stojí před důležitým rozhodnutím, které bude ovlivňovat celý jeho další život. Koncepty jsou špatně čitelné, jsou napsány tužkou, drobným, málo úpravným písmem, obsahují řadu škrtnů, oprav, přepisů apod. Smetanovo písmo je neostré a neúhledné a jeho řádky jsou kostrbaté, jako by opět bojoval s odcházejícím zrakem nebo jinou chorobou.

Na podzim roku 1823 přerušil Smetana svá teologická studia v Praze a odešel do premonstrátského kláštera v Teplé. Není jasné, proč se nerozhodl pro Želiv či Strahov, tj. pro kláštery, z nichž již znal několik profesorů. Důvodem mohlo být Karlíkem zmíněné aktivní působení profesora Sedláčka, o kterém se vědělo nejen v Plzni.

Ve Smetanových materiálech uložených v [Ch-14] je jeho latinsky psaný nedatovaný dopis, kterým prosil tepelského opata o přijetí do řádu. Smetana k němu připojil svůj stručný životopis, informace o dosavadním studiu v Hradci Králové a Praze, zdůraznil, že plně ovládá oba zemské jazyky. Krasopisně latinsky psaný dopis také ukázal, že pisatel dobře ovládá latinský jazyk. Dopis musel být sepsán v srpnu 1823, neboť 31. srpna 1823 tepelský opat obdržel vysvědčení knížecího arcibiskupského semináře v Praze, které dokládalo, že František Smetana, student druhého ročníku Teologické fakulty pražské univerzity, se po celou dobu pobytu v semináři vyznamenával pílí, láskou k řádu, bázní boží, naprosto vzornými mravy a plně se věnoval studiu, v němž dosahoval vynikajících výsledků.

Ve Smetanových materiálech je též přehledná tabulka obsahující základní informace o jeho univerzitním studiu. Zachycuje údaje aktuální k počátku školního roku 1823/1824. Dokládá, že Smetana absolvoval dva ročníky Filozofické fakulty a první dva ročníky Teologické fakulty pražské univerzity s naprosto excelentním prospěchem. Připojena byla poznámka, že byl královéhradeckým *alumnem* arcibiskupského semináře.

Tepelský opat Reitenberger oznámil 2. září 1823 latinským dopisem biskupské konsistoři v Hradci Králové, že František Smetana, absolvent druhého ročníku Teologické fakulty pražské univerzity bude přijat mezi kanovníky kláštera v Teplé a bude tedy převeden do pražské diecéze. Dne 11. září 1823 královéhradecká konsistoř odpověděla, že souhlasí se Smetanovým vstupem do premonstrátského řádu a jeho oficiálním převedením do pražské diecéze pod podmínkou, že tepelský klášter uhradí veškeré náklady na jeho předchozí stu-

⁶¹ Viz též dokument 5940-83/28 uložený ve fondu [SJ], s. 2-3.

dium. Latinský dopis podepsali kapitulní děkan a konsistorní sekretář. Ve stejný den Alois Josef hrabě Krakovský z Kolovrat, královéhradecký biskup, osobním, latinsky psaným dopisem dovolil Smetanovi vstoupit do kláštera v Teplé a propustil ho z královéhradecké diecéze.

Dne 19. října 1823 započal Smetana náročný noviciát, který ho měl připravit na život a práci v klášterní komunitě. Až do podzimu roku 1825 se pod vedením *novicmistra* připravoval na složení řeholních slibů. Opat Reitenberger informoval 4. prosince 1823 pražskou arcibiskupskou konsistoř, že Smetana řádně vykonal *obláčku* (poprvé oblékl řeholní šat) a stal se řádovým kandidátem.

Je pravděpodobné, že během noviciátu využíval Smetana volný čas ke studiu, půjčoval si knihy z bohaté klášterní knihovny, rozšiřoval si znalosti teologie a snad i přírodovědy. V knihovně mohl čerpat z četné klasické i moderní literatury.

Díky profesorům na Filozofické a Teologické fakultě pražské univerzity a stykům s vlastenci objevil Smetana krásy českého jazyka. Pod vlivem přátel se začal více zajímat o český jazyk a kulturu a stával se z něho zapálený vlastenec. Navzdory svému mládí chápal, že pouhé vlastenčení nestačí, že bude nutná dlouhodobá poctivá práce. Citlivě vnímal pražské boje o českou slovní zásobu a pravopis. Svůj pohled květnatě vylíčil 20. února 1824 v dopise Karlu Aloisi Vinařickému, s nímž se spřátelil během univerzitního studia.⁶² Během noviciátu měl Smetana čas přemýšlet o řadě věcí, na něž při studiu narazil a které ho zajímaly, inspirovaly a trápily. Vinařickému napsal:

... Působí Vám to radost, že i mně příroda sluch udělila a citem mě obdařila? Neb jak bychom jinak toho nazvati mohli než hluchým a srdce zkamenělého, jenž ni vnadou hlaholu mateřina ni ušlechtilostí její pohnut, objetí jejímu se vyhýbá, opovrhna prsama, z nichž mu nejživnější vyplývá nápoj? Takovým i já se Vám viděl býti, a ne bezděky, neb mně scházelo na vlastenecké horlivosti, bez které že by mateřská naše řeč obstáti nemohla, z vašinců nižádný nepochyboval. Láska ovšem, jako víra, bez činů je mrtva, musíme ale toho hned za studeného držeti, který oheň místo sliny nevyplívá, neb neleží jiskra v oblátku skrytá, dokud ji ocel nevbudí? Neobmýšlím však tímto slávy vlastenectví se domluviti, pročez nic více o tom, neb tu jen skutky dosíci možno. Zdaž ale lásku k řeči mateřské své milé prospěšněji neproukážeme snahou, ji takéž klenoty cizích jazyků obohatiti než slepým jich opovrhováním? I kdyby také nade všechny se sama již vznesla, bylo-li by jí slušno docela pohrdati chůvou, která ji choditi naučila? ([S1], s. 6)

V dopise Smetana také naznačil, proč nepokročil ve studiu české literatury v klášterní knihovně tak, jak by si přál:

... Otázku, zdali by se v naší knihovně něco českých starobylostí nevynacházelo, Vám nyní ještě zodpovídati nemohu, neb naše knihovna nyní není v po-

⁶² Základní informace o Karlu Aloisovi Vinařickém jsou obsaženy v kapitolách věnovaných Josefu Vojtěchu Sedláčkovi ve druhém svazku této monografie.

řádku z příčiny zprávy a okrasy její, na které se pracuje. Mimo několika starých biblí jsem ještě nic českého nespatriil, že se ale mnohé české spisy v ní nalézají, jest jisté. ([S11], s. 6)

Vinařický na Smetanův dopis reagoval rozsáhlou upřímnou osobní odpovědí v březnu 1824, v níž barvitě vylíčil, jak a co ho přivedlo k zájmu o český jazyk a proč věří v úspěch pravých vlasteneckých aktivit.⁶³

Oba dopisy dokládají, jak čeští vlastenci vychovaní v německých a latinských školách a žijící často v německém prostředí obtížně hledali cestu ke svému rodnému jazyku, kultuře a národu. Současně je patrné, jak někteří duchovní českého původu narození na počátku 19. století již dobře vládli českým jazykem.

Předepsané řádové sliby Smetana slavnostně vykonal 23. října 1825 a přijal řádové jméno Josef. Stal se tak kanovníkem Josefem Smetanou. V jeho klášterních materiálech (viz [Ch-14]) se dochovala listina s výše uvedeným datem a jeho podpisem, jímž stvrdil své doživotní sliby a prohlásil, že se svobodně a dobrovolně podřizuje premonstrátské řeholi a bude vždy poslušen svých nadřízených.

Dne 12. listopadu 1825 patrně opat tepelského kláštera odeslal *Českému zemskému guberniu* v Praze německy psanou žádost, aby náklady na Smetanův pobyt v pražském semináři za roky 1821 až 1823, které dlužil tepelský klášter *Náboženskému studijnímu fondu*, byly milostivě prominuty. Dne 2. února 1826 tuto žádost *České zemské gubernium* zamítlo a přikázalo klášteru uhradit veškeré studijní náklady ve výši 250 zlatých vídeňské měny, neboť Smetana vstoupil do řádu svobodně a dobrovolně a tudíž řád musí uhradit náklady na jeho předchozí vzdělání.⁶⁴

7. Dokončení studia na Teologické fakultě v Praze

Na podzim roku 1824 se Smetana vrátil na Teologickou fakultu pražské univerzity. Do katalogu posluchačů se zapsal jako Josef Smetana, tj. zapsal se již pod svým řádovým jménem. Jeho studium nyní hradil tepelský klášter, proto již nebyl uváděn jeho strýc František Smetana jako poručník.

Ve školním roce 1824/1825 Smetana řádně studoval třetí ročník Teologické fakulty. Zapsal si povinné předměty – dogmatika (12 hodin v obou semestrech) a morální teologie (12 hodin v obou semestrech). Výuka obou předmětů probíhala v latinském jazyce a byla náročná. Smetana byl opět hodnocen jako nejlepší v celém ročníku. Byl dobře jazykově vybaven, byl pilný a pracovitý a rád studoval nové věci.

V následujícím roce 1825/1826 si zapsal povinné předměty čtvrtého ročníku – pastorální teologie s praktickými kazatelskými cvičeními (12 hodin v obou

⁶³ Viz [S11], s. 7–8.

⁶⁴ Nepodepsaný koncept patrně opatova dopisu a odpověď *Českého zemského gubernia* jsou uloženy v [Ch-14].

semestrech) a pedagogika a katechetika (6 hodin v obou semestrech). Pozoruhodné je, že u obou předmětů si vybral jejich absolvování v českém i německém jazyce, což nebylo zdaleka běžné. Pravděpodobně to bylo přání opata tepelského kláštera, který měl fary v českých i německých jazykových oblastech, a dvojjazyčný, schopný mladý farář se do jeho plánů dobře hodil. V pastorální teologii byl Smetana v obou jazycích hodnocen jako nejlepší v ročníku (*premi-ant*), v pedagogice a katechetice pouze jako výborný, ale nikoli premiant.

Mezi Smetanovými pedagogy nalezneme Jeronýma Josefa Zeidlera, profesora dogmatiky, Stephana Teplotze, profesora morální teologie, Franze Xavera Maxmiliana Millauera, profesora pastorální teologie,⁶⁵ a Mikuláše (Nicolase) Tomka, který přednášel katechetiku a pedagogiku.

Jeroným Josef Zeidler (1790–1870) byl kanovníkem premonstrátského řádu, který příslušel do kláštera na pražském Strahově. Několik let působil jako kaplan, archivář a sekretář opata. Od roku 1824 vyučoval jako doktor teologie a profesor dogmatiky na Teologické fakultě v Praze, roku 1830 byl jejím děkanem, v letech 1839 až 1849 zastával místo ředitele filozofických studií. Od roku 1834 až do smrti byl opatem strahovského kláštera, roku 1869 byl dokonce ustanoven generálním opatem. V letech 1844, 1846, 1855 a 1856 byl rektorem pražské univerzity. V šedesátých letech byl aktivním politikem, zasedal v *Českém zemském sněmu* i v *Ríšské radě*, roku 1870 se zúčastnil důležitého koncilu ve Vatikánu.

Stephan (Stephano, Štěpán) Teplotz byl cisterciákem ze starobylého kláštera Rein in Steiermark. Roku 1824 byl ustanoven doktorem teologie na pražské univerzitě. Po tři desetiletí učil na Teologické fakultě, byl též zkoušejícím kandidátů bohosloví v pražské arcidiecézi. Zabýval se morální teologií, křesťanským uměním, symbolikou a křesťanskou etikou. Psal odborné spisy i modlitby.

Mikuláš Tomek (1791–1871) vystudoval Filozofický ústav v Litomyšli, ve studiu pokračoval na pražské univerzitě. Roku 1828 byl jmenován kanovníkem katedrály u sv. Víta v Praze, později byl jejím děkanem a proboštem. Založil několik nadací pro kněžstvo a pro školy. V letech 1828 až 1830 redigoval *Časopis pro katolické duchovenstvo*, roku 1829 byl děkanem Teologické fakulty a roku 1842 rektorem pražské univerzity. Sepsal několik učebnic pro výuku katechismu, které vyšly německy i česky. Zabýval se katechetikou, věroukou, pastorační a dogmatikou.

Z výše uvedených informací je patrné, že se Smetana intenzivně připravoval na dráhu faráře. V létě roku 1826 řádně ukončil studium teologie⁶⁶ a 14. srpna byl slavnostně vysvěcen na kněze.

⁶⁵ O Millauerovi bylo již pojednáno v kapitole věnované Sedláčkově knize *Paměti Plzenské* v druhém svazku této monografie.

⁶⁶ O Smetanově studiu viz Katalogy posluchačů Teologické fakulty pražské univerzity 1824/1825 a 1825/1826 a *Verzeichniß ordentlichen und außerordentlichen Vorlesungen, welche an der k. k. Universität zu Prag ...*, 1824/1825 a 1825/1826, vše [AUK].

8. V tepelském klášteře

Po ukončení studia na Teologické fakultě a následném vysvěcení pobýval Smetana ve svém domovském klášteře v Teplé. Od podzimu roku 1826 do února roku 1829 se připravoval na své budoucí kněžské a učitelské poslání. Snažil se dále vzdělávat, aby mohl složit rigorózní zkoušky a získat doktorát. Je možné, že klášter pro něho v té době ještě neměl vhodné pevné místo, snad opat Koppmann usoudil, že bude prospěšné, aby se Smetana ještě nějaký čas vzdělával a „uzrál“.

Podle některých pramenů studoval Smetana nějakou dobu fyziku a přírodovědu ve Vídni. V katalozích posluchačů však nebyl ke studiu zapsán ani na vídeňské univerzitě, ani na vídeňské technice, a to ani jako mimořádný student. Nepodařilo se ho dohledat ani mezi soukromými univerzitními studenty. Ve Vídni tedy mohl navštěvovat nějaké přednášky pouze jako host, a to se souhlasem příslušných profesorů. Mohl také docházet na tzv. „populärer Unterricht“, tj. na neplacené přednášky profesorů vídeňské techniky, které se konaly v neděli pro veřejnost. Účastníci se nemuseli na výuku zapisovat, pokud nepotřebovali nějaký certifikát o studiu.

Jan Vykruta uvedl roku 1905 o Smetanově vídeňském pobytu jak přesnější časový údaj, tak cíl jeho studia – utvrzení fyzikálních vědomostí:

Doby, po kterou prodléval ve Vídni (v letním semestru 1828), byv tam klášterem vyslán „ad perficiendas scientias physicas,“ použil zajisté Smetana plnou měrou k svému zdokonalení se ve fysice experimentální a experimentování zůstalo mu i na dále vždy milou zábavou. ([Vykr], s. 90)

Studiem archivních materiálů se bohužel Vykrutovu informaci nepodařilo doložit, přesnější stopu o Smetanově vídeňském studiu však nalezneme v encyklopedii [Goo]:

... Le 15 mars 1828 les supérieurs l'envoyèrent à l'université de Vienne, pour qu'il étudiât davantage les sciences physiques. ([Go2], s. 187)

Zdá se pravděpodobné, že v roce 1828 opat Koppmann usoudil, že by byl Smetana vhodným kandidátem na místo profesora fyziky a přírodních věd, a proto ho na jaře roku 1828 vedení kláštera poslalo na studium do Vídně, kde si měl rozšířit své znalosti.⁶⁷ Smetana se o svém vídeňském pobytu zmiňuje na počátku své delší básně *Minotaurus*, kterou sepsal v polovině padesátých let. Její úvodní verše zní takto:⁶⁸

*V sadech obecních ve Vídni / často jsem se procházel,
na Canovy slavné dílo / v Theseově chrámu díval.*

⁶⁷ Tuto domněnku uvádí také Emil Felix, viz [Fe5], s. 44.

⁶⁸ Viz [Y-107], s. 106–108.

9. Kaplanem v Úterý

Dne 4. března 1829 byl Josef František Smetana jmenován kaplanem města Úterý. Náročnou kaplanskou pozici zastával až do 27. září 1831.⁶⁹ Pod faru, na kterou přišel, spadaly kromě města Úterý (Neumarkt) ještě obce Olešovice (Hangendorf), Křivce (Krips) a Staré Sedlo (Altsattel).

Připomeňme, že v Úterý se narodil Karel Kašpar Reitenberger, který byl v letech 1812 až 1827 opatem tepelského kláštera. Do jeho rukou Smetana složil řádové sliby. Opat Reitenbergra si vážil pro jeho vzdělanost a budovatelské úsilí, byť jeho éru zažil jen krátce. Opat Reitenberger byl totiž roku 1827 sesazen a poslán do exilu do premonstrátského kláštera ve Wiltenu nedaleko Innsbrucku.

Město Úterý příslušelo až do roku 1850 k panství kláštera Teplá. Nachází se asi 23 km východně od Mariánských Lázní a asi 40 km severozápadně od Plzně. Rozkládá se v údolí Úterského potoka a na jeho dvou přilehlých návrších. Město prošlo poměrně složitou historií. Původní slovanská osada byla později osídlena německými horníky a několikrát poničena nejrůznějšími vojsky a morovými epidemiemi. Klášter povolal německé kolonizátory a oblast se germanizovala. Za husitských dob byli Němci vyhnáni a čeští obyvatelé se k nelibosti kláštera přiklonili k husitské ideologii a tradici. Klášter následně provedl rekatolizaci (nejprve „po dobrém“ za různé výhody, později násilím). Původní hornická aktivita zanikla, mnoho horníků se přestěhovalo do Stříbra. Hlavní obživu začalo přinášet lesní hospodářství, zemědělství a chov dobytka. Koncem 16. století došlo k úplné rekatolizaci a na počátku 17. století přišla silná germanizační vlna. Drtivá většina lidí žijících v Úterý užívala němčinu. V první polovině 17. století poničila celý kraj třicetiletá válka, z níž se město vzpamatovávalo až do 18. století, kdy došlo k rozvoji řemeslnických cechů. V době Smetanova působení v pozici kaplana žilo ve městě kolem osmi stovek obyvatel, kteří se věnovali řemeslům nebo zemědělství. Město prosperovalo.

Smetana tedy přišel jako kaplan do německé, kulturně vyspělé oblasti, na pěknou jednopatrovou barokní faru, která byla postavena roku 1701 jako náhrada za budovu zničenou požárem v roce 1694. Kamenná budova fary stála v bezprostřední blízkosti barokního kostela sv. Jana Křtitele. K faře patřilo rozsáhlé hospodářské zázemí, dvůr pro chov dobytka a koní.

Kostel sv. Jana Křtitele nechal vystavět opat Raymund II. Wilfert. Vypracováním projektu pověřil oblíbeného architekta Kryštofa Dientzenhofera, stavební práce provedl Johann Wolfgang Braunbock z Teplé. Obdivuhodný chrám byl budován od jara 1695 do září 1698, kdy byl slavnostně vysvěcen jako farní kostel pro Úterý, Křivce, Olešovice, Staré Sedlo a Světec. K farnosti patřila barokní kapele sv. Václava vystavěná na kopci nad městem v letech 1744 až 1749 za opata Jeronýma Františka Ambrože. V její bezprostřední blízkosti byl později zřízen nový hřbitov, který byl užíván jako náhrada za starý hřbitov

⁶⁹ Viz [Go2], s. 187.

obklopující farní kostel sv. Jana Křtitele. Starý hřbitov byl definitivně uzavřen až roku 1894.

Farář či kaplan museli chodit sloužit mše i do kostela sv. Martina a Máří Magdaleny v Křivcích.⁷⁰ Mezi jejich další povinnosti patřila péče o veškeré církevní objekty, o školu a o výchovu mládeže. Farář a kaplan vyučovali náboženství, kontrolovali práci učitelů a pravidelně docházeli do školy.

Budova školy se nacházela v bezprostřední blízkosti kostela sv. Jana Křtitele. Vznikla přestavbou staré dřevěné školy. Kamenná budova krytá střechou s malou věžičkou s hodinami byla postavena na náklady tepelského kláštera. Stavební práce zajistily obce, jejichž děti do školy docházely. Výstavba probíhala v letech 1806 až 1807 za opata Chrysostoma Laurentia Pfrognera. Když Smetana do Úterý dorazil, škola měla v přízemí byt učitele (kuchyň, dva pokoje, komora a sklep), k němuž náleželo nevelké hospodářství (dřevěná stodola, chlév pro krávy, chlév pro ovce), a první patro s dvojicí prostorných tříd, z nichž každá byla opatřena pěti dvojitými okny. V první učebně bylo šest masivních lavic, v druhé deset. V každé třídě byla učitelská katedra, krucifix, kachlová kamna, černá tabule a skříň nebo police na pomůcky. V prvním patře byla ještě samostatná malá místnost pro školní knihovnu (roku 1843 prý měla již 396 svazků).

Triviální dvoutřídní škola poskytovala základy čtení, psaní, počítání, přírodopisu, historie a víry. Výuka probíhala výhradně v německém jazyce. Pro úzký okruh výrazně talentovaných dětí byla vyučována i latina, neboť někteří úterští měšťané chtěli nechat své syny dále studovat, ať už na své náklady nebo na náklady tepelského kláštera. Roku 1877 nechala obec na školní budovu přistavět druhé patro, čímž získala třetí učebnu a sál.⁷¹

Smetana mohl v Úterý ocenit kvalitní varhany, které se nacházely ve farním kostele sv. Jana Křtitele. Vyrobeny byly kolem roku 1720, pravděpodobně v dílně varhanáře Johanna Leopolda Burkhardta (též Burkart, Burkhard, Burkhart, 1673–1741) z Lokte.⁷² Smetana na ně patrně hrával.

Ještě jedna věc mohla být pro Smetanu hned po jeho příchodu do Úterý příjemným překvapením. Byla to existence dvou knihoven. První byla knihovna úterského magistrátu, která obsahovala kromě důležitých právních tisků z přelomu 18. a 19. století (císařské vyhlášky, zákoníky, zákony, předpisy, příručky atd.) též knihy o hospodaření, zemědělství a řemeslech, dále německé encyklopedie a vzdělávací příručky, mapy a atlasy (celkem asi 100 knih). Podobné knihovny mívala větší města pro potřeby soudní a správní.

⁷⁰ Křivce jsou dnes součástí Bezdržic. Nacházejí se asi 5 km od Úterý. Za Smetanových časů byly čistě německou vesnicí. Původní gotický kostel byl roku 1670 nahrazen barokní novostavbou, která v pozdějších stoletích nebyla výrazněji upravována.

⁷¹ Zhruba v této podobě se budova školy dochovala do dnešních dnů, určena je však pro ubytování sociálně slabších občanů. O školství v Úterý viz [WWW], zejména s. 255–257.

⁷² V průběhu 18. a 19. století byly varhany opravovány a přestavovány. Ve druhé polovině 20. století zcela zchátraly, v letech 2009 až 2011 prošly náročnou restaurací, kterou provedl varhanář Rudolf Valenta. Podařilo se je navrátit do vynikajícího stavu.

Důležitou kulturně vzdělávací institucí byla v Úterý ještě tzv. školní knihovna. Její základ položil odkaz dvou místních rodáků. Prvním byl Augustin Dietl (též Ditl, Ditel, †1802) pocházející z bohaté, rozvětvené řeznické rodiny. Roku 1768 se stal farářem v Řehlovicích na Ústecku (Gross Tschochau) a roku 1801, krátce před smrtí, věnoval městu Úterý 600 zlatých. Z ročního úroku 24 zlatých se měly nakupovat vzdělávací a mravoučné knihy, příručky o řemeslech, hospodaření a užitečných vědách. Druhý odkaz pocházel od Wenzela Senfta (†1823), ředitele hlavní vzorové školy v Praze, který odkázal úterské škole svoji osobní knihovnu.

Roku 1803 úterští měšťané založili měšťanskou čtenářskou společnost jako tzv. *fundaci*. Asi dvacet zástupců místních bohatších rodin se dohodlo, že budou do fondu společnosti dávat ročně 2 zlaté. Každoročně tak byly (i díky úrokům Dietlova odkazu) nakupovány knihy za 60 zlatých. Společnost byla neformální, neměla žádné stanovy, nikdy nepožádala úřady o povolení činnosti. Dohled nad její činností vykonával úterský farář, nakoupené knihy byly ve školní budově nebo na faře. Místní úřady o existenci společnosti věděly, klášter v Teplé rovněž. Všichni se tvářili, že se nejedná o veřejnou knihovnu, čítárnu či nějaký spolek, ale o bohulibou nadaci. Společnost ukončila své aktivity roku 1816, knihy však byly z úroků nadále pořizovány a zapůjčovány. Teprve roku 1860 se konstituovala řádná úterská čtenářská společnost, která požádala pražské místodržitelství o schválení stanov a povolení činnosti. Knihovna měla po celá léta vliv na osvětské vzdělávání místního obyvatelstva, umožňovala četbu knih, které by si úterští vzdělanci sami jen s obtížemi pořizovali.

Je velmi pravděpodobné, že knihovnu obsahující učebnice, krásnou literaturu, cestopisy, různé noviny a časopisy, populární i naučnou literaturu Smetana hojně využíval. Studoval a získával širší rozhled. Na úterské faře rozhodně intelektuálně netrpěl a nestrádal.⁷³

Smetana působil v Úterý dva a půl roku. Sloužil mše, konal zpovědi, uděloval svátosti, křtil, oddával a pohřbíval farníky, snažil se jim pomáhat a být jejich oporou.⁷⁴

Je nepochybné, že během svého pobytu v Úterý Smetana navštěvoval čas od času tepelský klášter, který je od Úterý vzdálen asi 10 kilometrů. Nebyla to velká a nepřekonatelná vzdálenost.

O Smetanově krátkém působení v Úterý se nepodařilo dohledat žádné podrobnosti, neboť farní kronika se patrně nedochovala. Není jasné, jak se ve výrazně německém prostředí cítil, zda práci na faře bral jako dočasné působiště, tj. „přestupní stanicí“ na cestě za budoucím pedagogickým působením, za kariérou profesora, k níž byl řádem určen.

⁷³ O historii města Úterý viz [WWW], o knihovně a čtenářském spolku viz s. 257–259.

⁷⁴ V matrikách města Úterý lze dohledat, že Smetana křtil (v Úterý, Olešovicích, Křivcích a Starém Sedle) více než čtyři desítky dětí, pohřbíval téměř pět desítek osob a dvakrát oddával. Viz SOA v Plzni, matriky *Úterý 05 N 1811–1840*, *Úterý 12 Z 1811–1839*, *Úterý 09 O 1811–1840*.

